

Planeringsprocessens betydelse för att skapa barnvänliga bostadsområden

– Exemplet Hammarby Sjöstad

The importance of the planning process for creating child- friendly communities

- The example of Hammarby Sjöstad

Mariana Becker

Planeringsprocessens betydelse för att skapa barnvänliga bostadsområden — Exemplet Hammarby Sjöstad

The importance of the planning process for creating child-friendly communities—The example of Hammarby Sjöstad

Mariana Becker

Handledare: Maria Nordström, SLU, Institutionen för arbetsvetenskap, ekonomi och miljöpsykologi

Examinator: Fredrika Mårtensson, SLU, Institutionen för arbetsvetenskap, ekonomi och miljöpsykologi

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: A1E

Kurstitel: Landskapsarkitekturs miljöpsykologi - självständigt arbete

Kurskod: EX0616

Ämne: Landskapsarkitektur

Program/utbildning: Natur, hälsa och trädgård - magisterprogram

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2015

Omslagsbild samt övriga foton: Mariana Becker

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Hammarby Sjöstad, barns utemiljö, barnfamiljer, barnkonsekvensanalys, stadsplanering, skolor och förskolor

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för arbetsvetenskap, ekonomi och miljöpsykologi

Abstract

Hammarby Sjöstad in Stockholm is one of Sweden's largest city developments over the last decades. A new Stockholm borough with close to 20,000 inhabitants, with a large number of families with children, was created in less than 20 years. The rapid growth in demand for housing in our large cities is reducing the time available for the planning process of new areas. This essay details how the planning process of Hammarby Sjöstad lacked a focus on children's outdoor environments, including at schools and pre-schools. The physical environment and services do not meet the demands of families with children that live in the area. The interviews conducted in the study show that parents appreciate the proximity to work, city and nature in facilitating everyday life. For parents with pre-school children, playgrounds and nature are important for the family's wellbeing but there are not enough of them and existing playgrounds are not well maintained. Lack of childcare and questions regarding the quality of schools in the area are other factors that negatively affect the desire to stay in the area. On the positive side, the area is viewed as safe and with manageable traffic, which is particularly appreciated by parents of teenagers. However, there are few outdoor spaces suitable for the activities of older children as well as younger. This study has highlighted that a carefully implemented planning process is crucial to create child-friendly neighborhoods and it is important that child rights impact assessments are done at an early stage in the planning process.

Nyckelord: Hammarby Sjöstad, children's outdoor environment, child rights impact assessment (CRIA), city planning, schools and pre-schools

Sammanfattning

Hammarby Sjöstad i Stockholm utgör en av landets största stadsutbyggnader under de senaste decennierna. På bara tjugo år har en ny stadsdel vuxit fram med snart tjugo tusen invånare, varav många är barnfamiljer. Efterfrågan på bostäder i våra storstäder driver fram snabba planeringsprocesser. Den här uppsatsen visar att planeringen av Hammarby Sjöstad ledde till att barnens utemiljöer, förskole- och skolplatser inte sattes i fokus.

Barnfamiljer som bor i området upplever hur den fysiska miljön och service inte svarar mot barnens och familjens behov. Intervjuer visar att föräldrarna allmänt sätter stort värde på närhet till både barnomsorg, jobb, stad och natur för att underlätta i vardagen. För de föräldrar som har barn i förskoleålder är det viktigt med lekplatser och närhet till grönområden, men det finns inte många gröna platser i området och lekplatserna underhålls i många fall inte. Bristen på barnomsorgsplatser och tveksamheter om kvalitet och tillgänglighet på skolor påverkar familjer i deras beslut att bo kvar i området. I den positiva vågskålen för de äldre barnen ligger att området upplevs som tryggt och med en relativt lugn trafik. Det saknas dock fysiska miljöer anpassade till de större barnens behov precis som till de yngre barnens behov. Uppsatsen beskriver vikten av att inkludera barnens behov i planeringsprocessen och att barnkonsekvensanalyser måste göras på ett tidigt stadium i planeringsprocessen för att skapa barnvänliga bostadsområden.

Nyckelord: Hammarby Sjöstad, barns utemiljö, barnfamiljer, barnkonsekvensanalys, stadsplanering, skolor och förskolor

Förord

Med en bakgrund som beteendevetare har jag i mitt arbete som landskapsdesigner insett betydelsen av goda miljöer för individens välbefinnande. Det har därför varit stimulerande att genom ämnet landskapsarkitekturens miljöpsykologi få möjlighet att utforska hur man gör för att skapa platser för människor att bo och trivas i. Utifrån den teori jag har inhämtat har jag blivit nyfiken på hur barnfamiljerna i Hammarby Sjöstad trivs i sin nya stadsdel. Eftersom kritik har riktats mot stadsdelens utformning, har jag tyckt att det är intressant att titta på stadsplaneringsprocessen. Hur gick den till, blev slutresultatet som de ursprungliga stadsplanerna hade syftat till och påverkar slutresultatet hur invånarna trivs?

Min studie visar hur barnfamiljer upplever att bo i Hammarby Sjöstad, och ger en fingervisning om vilka fel och brister i bostadsområdet som barnfamiljerna upplever. Förändringen av stadsplanen under resans gång ger en förståelse för varför dessa fel och brister uppstod. Tydligt är att barnkonsekvensanalyser på ett tidigt skede i stadsplaneringen hade förhindrat många av de problem som dagens barnfamiljer i Hammarby Sjöstad upplever.

Jag vill rikta ett tack till min handledare Maria Nordström för värdefulla synpunkter, goda råd och inspiration. Likaså vill jag rikta ett tack till min kursledare Fredrika Mårtensson som stödde mig i valet av uppsatsämne. Utan villiga och intressanta intervjupersoner hade inte den här uppsatsen gått att genomföra så stort tack till alla som ställde upp. Tack också till mina kurskamrater som gjorde utflykterna till Alnarp så givande och roliga. Speciellt tack till Annika Brommesson som jag haft många inspirerande samtal och möten med. Slutligen tack till familjen som har visat stort tålamod under uppsatsskrivandets gång.

Innehållsförteckning

Förord	3
1 Inledning	5
2 Syfte och frågeställning	8
3 Barnperspektiv på stadsmiljö—teoretiska utgångspunkter	9
3.1 Barnkonsekvensanalyser i stadsplaneringen	10
3.2 Barnkonsekvensanalyser i Stockholms stadsplanering	10
3.3 Barnkonsekvensanalyser i Hammarby Sjöstad	11
4 Metod	15
4.1 Intervjustudie och planeringsprocess	15
4.2 Urval av intervjupersoner	16
4.3 Tillvägagångssättet vid intervjuerna	16
4.4 Presentation av resultatet	17
4.5 Metoddiskussion	17
5 Resultat	19
5.1 Planeringsprocessen	19
5.1.1 Den första översiktsplanen	20
5.1.2 Detaljplan inför Olympiska spelen	23
5.1.3 Översiktsplanen och planering fram till idag	25
5.1.4 Nuläget	28
5.2 Intervjustudien	30
5.2.1 Intervjuresultat för föräldrar med småbarn 0-6 år	40
5.2.2 Intervjuresultat för föräldrar med skolbarn 7–12 år	43
5.2.3 Intervjuresultat för föräldrar med tonåringar 13 år och äldre	47
5.2.4 Bor man kvar i Hammarby Sjöstad om fem år?	48
6 Diskussion	50
Referenser	54
Appendix: Intervjuguide	56

1 Inledning

Hammarby Sjöstad i Stockholm (eller Södra Hammarbyhamnen som området kallas i vissa sammanhang) utgör en av landets största stadsutbyggnader under de senaste decennierna. På bara tjugo år har en ny stadsdel i Stockholm vuxit fram med snart tjugo tusen invånare.

Tillgången till vatten hade stor betydelse för den ursprungliga exploateringen av området. Mellan 1917 och 1929 byggdes en kanal och utefter denna utvecklades industri- och hamnområden. Betongkajer anlades överallt utom vid Lugnet/Sickla (idag Sickla Udde) som bestod av frilagd sjöbotten. På 1930-talet fanns planer på att bygga bostäder i området men dessa realiserades aldrig. På 1940-talet fylldes området med sprängsten och därefter började upplag och småföretagsbebyggelse i korrugerad plåt växa fram (Bodén, Ericson, 2002).

Under 1970- och 80-talen flyttade de sista stora industrierna iväg och då minskade också Hammarbyhamnens roll som godshamn. I och med detta förföll området. I en strävan ta vara på området för bostadsbyggandet, såg innerstadsavdelningen på stadsbyggnadskontoret möjligheten att inkludera marken söder om Hammarbyhamnen i exploateringsplanerna för Södermalms stadsdel. Till att börja med blev den norra sidan av Hammarbyhamnen planlagd och bebyggelsen startade här under 1980-talet.

Allt eftersom behovet av nya bostäder ökade för ett allt snabbare växande Stockholm under början av 1980-talet, ökade också trycket på stadens planerare att hitta mer mark som kunde bebyggas. Under många år sågs inte det södra Hammarby området som speciellt attraktivt. Detta på grund av att man beförde att marken behövde omfattande sanering från industriavfall och gifter, för att bli lämplig för människor att bebo. Detta var dock något som kunde lösas med hjälp av ny teknik och pengar, när man väl hade en plan. Jan Inghe-Hagström, som var

en av de drivande planarkitekterna, tog initiativet till att ta ett helhetsgrepp på utbyggnaden av hela det gamla industri- och hamnområdet, både på den norra och södra sidan om vattnet (Inghe-Hagström, 2002). Han hade tidigare varit ansvarig för stora projekt i Stockholm bland annat Södra stationsområdet och Minneberg. Han kom också att bli planchef för Hammarby Sjöstad.

Platsens nära placering till Stockholms innerstad och de allt ökande trafikproblem som hör till en växande stad, fick stadsplanerarna att se möjligheten att planera ett bostadsområde och olika kommunikationslösningar samtidigt. Under 1980-talet hade den ökade rörligheten av invånare runt Stockholm setts som något positivt som skulle bejakas och planera staden för. Människor skulle kunna bo i söderort och arbeta i norrort. Detta tog Jan Inghe-Hagström avstånd ifrån. Han såg de långa arbetsresorna som storstadens gissel och inget som var eftersträvt (Johansson, 1991). I städerna är ju det avgörande att minimera transportbehovet utifrån en mängd olika aspekter. En bra kollektivtrafik tillsammans med en ringled omkring Stockholm och moderna bostäder tillsammans med arbetsplatser som låg nära Stockholms innerstad skulle vara det som skulle locka människor till att flytta till den nya stadsdelen.

Jan Inghe-Hagström kunde se vad som dagens stressade familjer behövde för att få ihop livspusslet. Tanken var att bygga en mer integrerad stad, med nya kvartermönster som skulle undvika innerstadens nackdelar men ändå hålla en hög exploatering med mera grönska och solljus. Hammarby Sjöstad skulle bli ett bostadsområde i staden att bo och trivas i. Fram till det första spadtaget togs 1998, när första etappen påbörjas av den nya stadsdelen, skedde dock många förändringar av den ursprungliga planen. Dessa innebar att det blev mindre fokus på grönska och barnens utemiljöer, skolor och förskolor. Det blev istället de nya tekniska lösningarna för att göra den nya stadsdelen mer miljövänlig att leva i, som ställdes i centrum för planeringen.

En välfungerande stad ska vara en dynamisk och levande plats för alla. Flergenerationsperspektivet är viktigt i stadsutvecklingen för att uppnå denna dynamik, och för att detta ska förverkligas måste även barnen få plats i staden. Stadsplanerare måste planera platser för barn, för att skapa bostadsområden som är både dynamiska och levande. En stad utan barn som leker blir på sikt en död stad (Leninger, 2012).

Det är ensidigt att belysa miljöfrågorna ur ett tekniskt perspektiv när man talar om ett hållbart samhälle. Den hållbara utvecklingen måste ses som en process där ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet är beroende av varandra för att uppnå

ett hållbart samhälle. Social hållbarhet handlar om att bygga ett långsiktigt, stabilt och dynamiskt samhälle där grundläggande mänskliga behov uppfylls. Stockholm stad har fått kritik för att man missbedömde att så många barnfamiljer skulle flytta in i Hammarby Sjöstad. I planeringen av Hammarby Sjöstad bortsåg man från det faktum att det alltid är barnfamiljer som flyttar in i nya bostadsområden.

2 Syfte och frågeställning

Syftet med studien är att undersöka planeringen och utformningen av ett bostadsområde i tät urban miljö ur ett barnperspektiv. Frågorna som analyseras är:

- Hur upplever föräldrar att det är att bo med barn Hammarby Sjöstad?
- Vad motiverar familjerna att bo i området?
- Vilken roll har planeringsprocessen haft för barns villkor i bostadsområdet?

3 Barnperspektiv på stadsmiljö—teoretiska utgångspunkter

För att förstärka barns plats i samhället kom 1989 beslutet om FN:s Barnkonvention. Denna fastställer barns rätt till inflytande i samhället över alla förhållanden som är viktiga för barn och alla beslut som rör barn. Konventionen utgår ifrån att barndomen har ett värde i sig och är en viktig del av livet, och att barn är en grupp i samhället med särskilda behov av omvårdnad och skydd. De 193 stater som har antagit barnkonventionen ska arbeta för att vidta alla lämpliga lagstiftnings-, administrativa och andra åtgärder för att genomföra barnens rättigheter. Vart femte år är dessa stater skyldiga att lämna in en rapport över hur de lever upp till barnkonventionen. I många stater har barnkonventionen samma status som de nationella lagarna, så dock ännu inte i Sverige. I Sverige pågår en statlig utredning om för- och nackdelarna med att inkorporera barnkonventionen i svensk rätt (S2013:08 Barnrättighetsutredningen). Utredningen ska vara klar i mars 2015.

FN:s barnkommitté rekommenderar alla konventionsstater att göra barnkonsekvensanalyser (BKA). Detta kan ses som en kvalitetssäkring att varje stat efter lever barnkonventionen och att barnperspektivet systematiskt blir tydligt vid beslutsfattande på de statliga områdena. Beslutande myndigheter bör så långt som möjligt ha försäkrat sig om att barnets bästa har kommit med i avvägningen och redovisats i beslutsprocessen. För att man ska kunna bedöma och tillgodose barnets bästa måste barnet själv ges möjlighet att framföra sina synpunkter och bemötas med respekt.

I Sverige har Barnombudsmannen (BO) till uppdrag att bevaka barn- och ungdomsfrågorna utifrån barnkonventionen och svensk lagstiftning. BOs verksamhet regleras i lag, och BO ska uppmana enskilda myndigheter, kommuner och lands-

ting att lämna uppgifter om vad de gör för att leva upp till barnkonventionen i den egna verksamheten, samt att kalla till sig dessa för överläggningar. Enligt BO är BKA ett kvalitetsarbete som ska hjälpa till att ta fram åtgärdsplaner för att barns rättigheter tas i beaktande så tidigt som möjligt i t.ex. stadsplanering. Det är ett arbete som inte ska utföras vid sidan om det ordinarie arbetet i verksamheten, utan integreras med verksamhetens uppgifter.

För att underlätta genomförandet av BKA har BO utvecklat en modell som kan anpassas för den verksamhet eller frågeställning som ska prövas. Modellen följer Riksrevisionens rekommendationer om rutiner och dokumentation inom varje verksamhet. Arbetsprocessen bör se ut på följande sätt: kartläggning, beskrivning, analys, prövning och beslut, utvärdering. Genom ett systematiskt arbetssätt ökar möjligheterna att barnets bästa finns med i besluten vilket medverkar till en ökad kvalitet i verksamheter som berör barn och unga (Barnombudsmannen, 2014).

3.1 Barnkonsekvensanalyser i stadsplaneringen

Som forskningen har visat är barns boende- och uppväxtmiljö av stor betydelse för barns hälsa och välbefinnande och därmed är beslut som rör barns boende- och uppväxtmiljöer starkt kopplade till Barnkonventionens bestämmelse om att BKA ska göras vid beslut av betydelse för barn. Barns fysiska miljö är deras utvecklingsmiljö och barn därför behöver ha tillgång till platser i sin närmiljö, där de kan röra sig fritt och säkert. Det finns inga riktlinjer för hur analysen ska utformas och användas inom stadsplaneringen och det finns inga generella krav på att den ska göras vid om- eller utbyggnad av områden i staden, där barn bor eller kommer att bo (Nordström 2012). I Sverige är det den enskilda kommunen som bestämmer hur man ska förhålla sig till de allmänna rekommendationer som finns om att en analys bör genomföras. I de tre största städerna, Stockholm, Göteborg och Malmö, har man valt olika strategier för en barnvänlig stadsplanering.

3.2 Barnkonsekvensanalyser i Stockholms stadsplanering

I början av 2000-talet genomförde man i Stockholms stad enstaka och tämligen begränsade BKA, när krav på sådana ställdes av politiker i byggnadsnämnder och/eller av starka medborgargrupper. Analyserna genomfördes vid olika tidpunkter i planerings- och byggnadsprocessen. En del genomfördes under planerings-

skedet och en del genomfördes efter planeringsskedet. I enstaka fall fick resultaten från analysen konsekvenser för själva byggandet, dvs. ledde till konkreta fysiska resultat, vilket är ett tecken på att analysen togs på allvar. Utvärdering av betydelsen för barnen av den förändrade fysiska miljön skedde bara undantagsvis (Lidbrink 2010).

Stockholms stad granskade 2012 tillämpningen av BKA inom stadsplaneringen och stadens revisorer undersökte hur kommunstyrelsen, stadsbyggnadsnämnden, socialnämnden och stadsdelsnämnden Hägersten-Liljeholmen hade följt barnkonventionen. Revisorerna kom fram till:

”...att det saknas en tydlig struktur för hur arbetet med barnkonventionen och barnets rättigheter ska bedrivas och följas upp i staden. Det finns inget generellt beslut om barnkonventionen och barns rättigheter och det finns ingen tydlig styrning via stadens budget. Stadens styrning av barnperspektivet i stadsplaneringen är inte konsekvent. Detta då exploateringsnämnden och miljö- och hälsoskyddsnämnden, som är viktiga aktörer i stadsplaneringen, inte omfattas av de mål, strategier och ansvar som stadens översiktsplan hänvisar till i styrdokumentet *Kultur i ögonhöjd*” (Stockholm stad, 2012).

En påtaglig förändring i stadens hållning till vikten av barnperspektivet i stadsplaneringen skedde två år senare, då man i stadens budget för 2014 fastställde att alla berörda nämnder ska beakta barnperspektivet (Stockholm stads budget, 2014).

3.3 Barnkonsekvensanalyser i Hammarby Sjöstad

Då Hammarby Sjöstad började planeras i slutet av 80-talet arbetade man inte med BKA, men i slutskedet av byggandet genomfördes två analyser.

En ganska omfattande BKA av området Henriksdalshamnen gjordes i samband med att detta område skulle byggas 2006. Området hör till en av de sista etableringarna i Hammarby Sjöstad. Den visar områdets brister utifrån kunskap om hur närområden för barn bör utformas och tar upp problematiken med att involvera barn i planeringen för områden som ännu inte är byggda. För att barnen på ett naturligt sätt ska kunna delta i den kommunala planprocess måste nya metoder som är anpassade till barnens behov utvecklas. Med barnens synpunkter skulle så kallade barnplaner kunna utvecklas som blir applicerbara på nya områden där barn

ännu inte har flyttat in. Till viss del är det så planeringen för Henrikdalshamnen har gått till. Man har tittat på resultat från en tidigare barnenkät som finns redovisad i Sociotopkartan för Stockholm från 2002 (Stockholms stadsbyggnadskontor, 2002), där man vände sig till "ombudsmän" för barnen, d.v.s. föräldrar, skol- och förskolepersonal som fick frågor om platser som var viktiga för barnen. Med utgångspunkt av resultatet från denna enkät har man intervjuat barn som bor i andra delar av Hammarby Sjöstad, dock bara fyra stycken. Dessa barn var elever på Vittra skolan. Analysen har identifierat platserna för dessa barns aktiviteter i området.

Ytterligare en BKA har genomförts (se samrådshandling Detaljplan för Lugnet etapp III, Stockholms stadsbyggnadskontor, 2013). Denna har inte involverat barn i arbetet med att ta fram rapporten, men tar upp att barn bör bjudas in i det fortsatta planläggnings arbete. Det konstateras att ytterligare en restplats som inte är tillrättalagd försvinner i området, vilket är beklagligt ur ett barnperspektiv. Vidare konstateras att byggnationen kommer också öka trycket på den befintliga strukturen av parker, platser och torg. Därför är det angeläget att fler målpunkter för lek och återhämtningsmöjligheter anordnas. Man uppmärksammar också vikten att konfliktpunkter minimeras på vägar mellan planområdet och olika målpunkter eftersom det påverkar barns rörlighet i stadsdelen.

Dessa båda analyser har gjorts i sista minuten, men kan ge lärdom till andra projekt. Det är positivt att befintliga problem tydliggörs och att man föreslår lösningar även om det är kompromisser jämfört med hur det kunde ha gjorts från början.

En människa som mår bra och trivs i sitt bostadsområde, känner en positiv platstillhörighet med området. Med andra ord så känner hon sig hemma. De känslomässiga band som vi har till en plats, kan vara av både negativ och positiv natur. Vilken upplevelse av en plats vi får som barn, har stor betydelse för barnets utveckling och formar oss till de människor vi blir som vuxna. Interaktionen med människor på en plats, påverkar i allra högsta grad vår upplevelse av platsen. För det lilla barnet blir föräldrarna den viktigaste länken till hur de upplever sin fysiska närmiljö och knyter an till omgivningen (Giuliani, 2003).

Föräldrarna är de som väljer den plats som barnet ska bo och växa upp på. Det är också genom föräldrarna som det lilla barnet lär känna sin omgivning till en början. I vilken grad ett barn knyter an till en plats, blir därför beroende av hur föräldrarna upplever och värderar platsen. Först när barnet blir äldre och andra relationer blir viktiga, till exempel skolkamrater i samma bostadsområde, börjar barnet utveckla ett eget förhållande till sin omgivning.

Forskningen visar att uppväxtplatsen har olika betydelse för barn som växer upp i staden jämfört med barn på landsbygden (Nordström, 2005). Relationen till omgivningen påverkas inte enbart av den fysiska platsen utan också av hur platsen har betydelse i ett vidare socialt och kulturellt sammanhang för barnet.

Av uppsatser skrivna av barn och ungdomar, som antingen har växt upp på landsbygden eller i innerstadsmiljö, om hur de skulle vilja bo framgår skillnader i hur barn knyter an till sin omgivning (Nordström, 2005). Barn och ungdomar på landsbygden har ofta upplevelsemässig närhet till fysiska platser genom att de har lärt känna platsen genom en mer känslomässig interaktion med föräldrarna. För denna grupp är de känslomässiga banden till en plats starka, och de kan också konkret beskriva den fysiska omgivning som får dem att trivas.

De barn och ungdomar som har vuxit upp i stadsmiljö verkar tidigt inta ett distanserat förhållningssätt till sin fysiska omgivning. Detta skulle kunna bero på att föräldrar i staden inte har lika starka känslomässiga band till den fysiska närmiljön, som föräldrar på landsbygden kan förmedla till sina barn, liksom på att den fysiska miljön är inte är tillgänglig på samma sätt i staden som på landsbygden.

Vad går då barn miste om som inte får några starka band till den fysiska miljön? I avhandlingen "Landskapet i leken" beskrivs sinnlighet och den lustfyllda rörelsen, två viktiga faktorer för barns utveckling. De utvecklas genom lek och är starkt förknippad med den fysiska miljö där barnet leker. Den ultimata platsen för att barn ska uppnå en hög grad av "vidlyftighet", som krävs för att både sinnligheten och den lustfyllda rörelsen ska aktiveras, är platser med naturmarkskaraktär (Mårtensson, 2004).

I sin uppsats om gåturer med barn i Hammarby Sjöstad, konstaterar Katrín Karlsdóttir att barn bär med sig sin lek vart de än går och anpassar leken till de platser de stannar vid (Karlsdóttir, 2012). Detta är något som är viktigt för både föräldrar och stadsplanerare att förstå. Barn leker hela tiden överallt, vilket är viktigt för att de ska utvecklas till lyckliga och hälsosamma individer. Därför måste även stadsmiljön erbjuda barn bra platser utomhus.

Vägen från de första idéskisserna till den färdiga stadsdelen Hammarby Sjöstad var lång. Den har kantats av olika händelser som i slutändan har påverkat utformningen och slutresultatet, vilket belyses i avhandlingen "Hållbar energianvändning i svensk stadsplanering – Från visioner till uppföljning av Hammarby Sjöstad och Västra Hamnen" (Green, 2006). Anna Green gör en grundlig genomgång av hela

stadsplaneringsprocessen för att belysa hur olika intressen har påverkat detaljplanens utformning över tid med fokus på hållbar energianvändning. Hur detaljplanen har förändrats över tid med fokus också på barnperspektivet, dvs. hur den fysiska miljön planerades för att barn ska kunna röra sig säkert på egen hand i sin hemmiljö, har en genomgång av stadsplanehandlingarna visat.

Anna Green gjorde djupintervjuer med både invånare, stadsplanerare, politiker och byggbolag. Förutom att hon ger en tydlig bild av planeringsprocessen lyfter hon också fram hur användarna, det vill säga invånarna, upplever den miljöinsats som har gjorts i Hammarby Sjöstad. Det framkommer tydligt att man i planering och byggfas inte alltid har lagt tillräckligt fokus på hur det skulle fungera för de boende, utan har lagt fokus på att kunna visa upp en ny stadsdel där miljötekniken står i centrum. I min studie vänder jag mig till barnfamiljer för att utforska hur stadsdelen fungerar att leva i med barn.

4 Metod

4.1 Intervjustudie och planeringsprocess

Studien avser att belysa hur barnfamiljer upplever att det är att bo i Hammarby Sjöstad med barn och varför barnfamiljer väljer att bosätta sig där. För detta valdes en kvalitativ metod. I min studie ville jag täcka in erfarenheter och synpunkter från både tämligen nya småbarnsföräldrar och föräldrar till större barn som får röra sig fritt i närområdet. Detta har jag gjort genom kvalitativa intervjuer både via telefon och personliga möten. Detta är en studie som tar upp föräldrarnas upplevelser och synpunkter, och därför har inga barn intervjuats. Utgångspunkten har varit att föräldrar är de som ytterst har möjlighet att påverka sina barns tillvaro, genom de beslut de fattar om var de ska bosätta sig. Det är av stort intresse för stadsplanerare och politiker att förstå hur föräldrar fattar beslut om var de vill bo, så att dessa bostadsområden kan utformas på bästa sätt för barnfamiljerna.

Först redovisar jag hur planeringsprocessen har sett ut och hur Hammarby Sjöstad ser ut idag med fokus på barnens fysiska miljö. Därefter kommer presentationen av min intervjustudie av barnfamiljer bosatta i Hammarby Sjöstad där 16 intervjuer gjordes under våren 2014.

4.2 Urval av intervjupersoner

För att få kontakt med föräldrar i området vände jag mig till förskolor och skolor i Hammarby Sjöstad, men det visade sig att inga förskolor eller skolor ville medverka. Jag fick därför använda mig av andra vägar för att få kontakt med föräldrar i området. Dessa var Hammarbysjöstad.info, en webbaserad tidning som vänder sig till invånarna i Hammarby sjöstad, Sjöstadskapellet, som har många barnaktiviteter, biblioteket, vänner som antingen bor i Sjöstaden eller känner andra som gör det, människor på promenad med barn i Sjöstaden.

Jag har härigenom fått en större variation i urvalet, då jag har fått möjlighet att intervjua föräldrar vars barn inte går i förskola eller skola i Hammarby Sjöstad. Jag har även intervjuat föräldrar som har bott förhållande vis länge i Hammarby Sjöstad och sett sina barn växa upp där. Detta betyder att jag har fått en bredare bild av hur föräldrar tänkte när de valde sitt bostadsområde och hur de har tyckt att det är att leva i Hammarby Sjöstad med barn.

En brist är att jag inte haft möjlighet att hitta personer att intervjua som har bott i Hammarby Sjöstad men som valt att flytta för att de varit missnöjda med sitt boende och området. Detta kan innebära att bilden som beskrivs av de personer som ingår i undersökningen är mer positiv än den bild som de som valt att flytta från området skulle ha gett. I statistisk mening finns med andra ord en risk för så kallad ”selection bias”.

Att urvalet av intervjupersonerna har blivit hälften män och hälften kvinnor är en slumpmässig lyckoträff. Jag upplevde att både de män och kvinnor som deltog i denna undersökning visade ett stort engagemang för de frågor jag ställde.

4.3 Tillvägagångssättet vid intervjuerna

Studien omfattar semistrukturerade intervjuer med sexton personer som bor i Hammarby sjöstad. Jag har följt en intervjuguide med några få frågor som fokuserar på varför man har valt bostadsområdet, för- och nackdelar med området, hur man upplever utomhusmiljön för barnen och huruvida barnen kan röra sig fritt i området. Från början hade jag en mer omfattande intervjuguide men efter att jag

hade testat den insåg jag att det skulle vara svårt att få intervjupersoner att ställa upp på en lång intervju. Däremot var det inga problem att få intervjupersonerna att berätta mer fritt om sina upplevelser av bostadsområdet med några få inledande frågor. Jag har i denna studie valt att enbart redovisa det som besvarar mina huvudfrågor.

I uppsatsen har intervjupersonerna anonymiserats och tilldelats namn som inte är deras riktiga namn. Intervjuerna bokades dels via email och sms, och dels via personliga möten. Intervjuerna genomfördes huvudsakligen via telefon men också vid personliga möten. Det var oftast föräldralediga småbarnsföräldrar som gärna blev intervjuade vid ett personligt möte. Intervjuerna har tagit mellan 20-45 minuter. Jag förde anteckningar under intervjun som jag sedan skrev rent direkt efter intervjun.

4.4 Presentation av resultatet

Under rubriken resultat redovisas svaren på huvudfrågorna dels i löpande text, dels i tabell- och diagramform. Jag har därmed till viss del antagit ett kvantitativt perspektiv vid analysen av min kvalitativa undersökning (Bryman, 2011). När jag startade min studie var jag inte säker på att jag skulle få ett undersökningsmaterial som lämpade sig för kvantifiering. Ganska snart in i mina intervjuer började jag se ett mönster, som jag tyckte var intressant att belysa med hjälp av en enkel kvantifiering.

Det är när det gäller frågorna om barns utomhusmiljö som uppdelning mellan föräldrar till små barn och föräldrar till större barn, som får röra sig fritt i området, som indelningen av intervjuerna i två grupper blir intressant.

4.5 Metoddiskussion

Inför mina intervjuer hade jag noga studerat mitt bakgrundsmaterial om planeringsprocessen och också promenerat runt i Hammarby Sjöstad ett flertal gånger. Detta underlättade vid intervjuerna, då jag var väl bekant med området och när de olika kvarteren hade färdigställts. Det innebar att jag snabbt kunde få en uppfattning om hur det ser ut i de olika intervjupersonernas närområde. Jag hade också en ganska tydlig bild av hur förskole- och skolsituationen ser ut i dag i området. Detta

gjorde att intervjupersonerna inte behövde fördjupa sig i längre förklaringar för att jag skulle förstå vad de menade. Jag tror också att intervjupersonerna hade förtroende för mig då jag visade intresse för deras bostadsområde och de åsikter de hade om det.

Även om jag i denna något begränsade studie har fått ett resultat som tyder på en ganska hög grad av samstämmighet bland föräldrar i Hammarby Sjöstad om varför man har valt att bosätta sig i området, hade jag önskat att jag hade ett ännu större underlag. Detta för att med en större säkerhet kunna uttala mig om hur dagens barnfamiljer i Stockholms tätortsområde resonerar när de väljer bostadsområde.

5 Resultat

I de följande styckena redovisar jag först resultaten för genomgången av planeringsprocessen och därefter resultaten för intervjustudien.

5.1 Planeringsprocessen

Med hjälp av Greens sammanställning i Figur 1 har jag kunnat ta fram hur detaljplanen har förändrats över tid. En detaljplan tillsammans med en programförklaring underlättar möjligheten att få en känsla för hur stadsplanerarna avser att ett nytt bostadsområde ska upplevas. Det är intressant att följa hur processen för Hammarby Sjöstad från början utgick från hur den enskilda invånaren skulle uppleva platsen till att i ett senare skede bli mer fokuserad på hur omvärlden skulle uppmärksamma den nya moderna stadsdelen i Stockholm stad. De politiska svängningarna har fått betydelse för hur stadsplaneringsprocessen utvecklades över tid och ändrade riktning.

Följande avsnitt redovisar de olika dokument jag har studerat för att bättre förstå hur planeringsprocessen av Hammarby Sjöstad har format stadsdelen och som har fått direkt inverkan på barns platser i området.

1991	Fördjupad översiktsplan över området kring Hammarby sjö tas fram på initiativ av stadsbyggnadskontoret med Jan Inghe-Hagström som projektledare. Svagt intresse från politikerna att bebygga området.
1992	Kommunstyrelsen tog hösten 1991 ett beslut om att utreda förutsättningarna att arrangera OS i Stockholm. I april 1992 är utredningen klar, och OS-byn och stadion föreslås att förläggas till Husarviken och Ropsten intill Djurgårdens Nationalstadspark.
1994	Förslaget till lokalisering av arenor intill Nationalstadsparken får kritik. Hammarby Sjöstad föreslås den 7 mars 1994 att bli nytt alternativ för lokalisering av OS-by och arena.
1995	Kommunfullmäktige tar i november ett principbeslut att ansöka om OS och Stockholm 2004 AB bildas för att färdigställa ansökan. Miljöinriktning på OS väljs.
1996	De kommunala bolagen Stockholm Energi, Stockholm Vatten och Skafab får i mars i uppdrag att ta fram miljöanpassade infrastrukturlösningar till OS-byn, d.v.s. Hammarby Sjöstad. Kommunfullmäktige tar det slutgiltiga beslutet att ansöka om OS, och samtidigt antas ett Miljöprogram för OS-byn, utvecklat av staden. OS-ansökan lämnas in i augusti 1996. Staden utlovar 200 miljoner till projektet för att stimulera införandet av ny miljöteknik.
1996-1997	Planeringen av stadsdelen fortskrider och en översiktsplan tas fram. Skanska, JM, HSB och Stockholms stad köper mark på Sickla Udde.
1997	OS 2004 förläggs till Aten, planeringen av stadsdelen har nu kommit så långt att projektet fortsätter. Byggherrarna tycker målen i miljöprogrammet är för höga, tar fram egna mål i en egen rapport.
1998	Majoritetsskifte i Stockholms stadshus. Den nya borgerliga ledningen menar att de utlovade 200 miljonerna till miljöteknik inte fanns i budgeten. Stockholms stad erhåller 200 miljoner i LIP-medel (lokala investerings program) för projektet.
1999	Moderaten Sten Nordin tar första spadtaget. Miljöprofilen står fast, men den nya majoriteten förespråkar främst vikten av stadsmässighet.
2001	De första boende flyttar in kring årsskiftet 2000-2001 i Sickla Udde.
2002	En boutställning, BoStad02, anordnas i stadsdelen.
2005	Sickla Udde och Sickla Kaj är färdigbyggda, de boende har nu tagit stadsdelen i besittning och stadsdelen kallas för "Sjöstaden" av de boende. Planeringen av nya etapper fortsätter.

*Figur 1. Tidslinje 1991-2005 för planeringen av Hammarby Sjöstad.
(Källa: Green, 2006)*

5.1.1 Den första översiktsplanen

1991 presenterade stadsbyggnadskontoret ett första förslag till fördjupad översiktsplan för Hammarby Sjöstad (Figur 2). I planen framhölls områdets potential att utgöra en direkt utvidgning av innerstaden som kunde bidra till att möta den stora efterfrågan på bostäder i Stockholms centrala delar (Stockholms stadsbyggnadskontor, 1991).

I denna första plan skulle ca 8 500 nya lägenheter kunna byggas i området. En bärande idé (Stockholms stadsbyggnadskontor, 1991) var att skapa en stadsstruk-

tur med vattenkontakt för så många invånare som möjligt. En annan bärande idé var att skapa en stadsdel med förorternas kvalitéer, som innebar att natur och grönska skulle behållas, men som ändå hade innerstadens blandade verksamhetsinnehåll. En ny stadsdel som skulle få människor att trivas.

Figur 2. Den första översiktsplanen. (Källa: Stockholms stadsbyggnadskontor, 1991. Publicerad med tillstånd av Stadsbyggnadskontoret, Stockholm stad.)

Jan Inghe-Hagström säger själv i en intervju 1991 (Johansson, 1991), ”att de generella krav man bör kunna ställa på en stadsplan är att de som ska nyttja den måste trivas med den, att den måste fungera. Den måste kunna vara lockande som idémässigt projekt, som ett uttryck för tidsströmningar. Och den måste ha någon sorts generellt värde som ger ett historiskt perspektiv, så att den bidrar med någonting i utbyggnaden av staden.” Detta låter som något som tilltalar den moderna

människan som är beredd att testa på något nytt, som kan komplettera den moderna livsstil man vill uppnå.

Målet var att skapa en ny kvarterstruktur med långa sammanhängande gårdar där barnen kunde leka fritt. Till skillnad från de trånga innerstadsgårdarna skulle här finnas ett större samlande gårds- eller park rum som skulle vara ca 35 meter brett med mycket grönska. Minst var fjärde sida i kvarteren skulle vara bilfri. Över huvud taget skulle biltrafiken begränsas, främst ur säkerhetssynpunkt. Behovet av att ha tillgång till bil skulle minimeras genom att kollektivtrafiken skulle vara högklassig med både snabbspårväg och bussar. Det fanns en vision att dra spårtrafiken ovan mark men avgränsad från gång- och biltrafik. För att lyckas med detta funderade man på lösningar där spåren skulle dras genom nedre botten på husen. Något som man hoppades att nya mer tystgående tåg skulle möjliggöra.

Parkeringar skulle förläggas under gator, hus eller separata parkeringshus. Dock inte under gårdarna då detta skulle inkräkta på möjligheten att plantera träd.

Så mycket som möjligt av befintliga grönområden skulle sparas och integreras i kvarteren. I så stor grad som möjligt försökte man också planera kvarterens orientering så att så stor yta av innergårdarna fick så mycket solbelysning som möjligt. Detta både för att förbättra ljusförhållandena inomhus men också för att göra gårdarna attraktiva att vara på.

Barnomsorg skulle förläggas i kvarterens hörn där större angöringsplatser och tvärgående gånggator planerades in. På så sätt skulle de stora gårdarna också kunna användas för de små förskolorna som skulle ligga så nära hemmet som möjligt. Tanken var att bygga lokaler som kunde ha en flexibel användning, så att de snabbt och enkelt kunde anpassas för det som området för stunden behöver mest. Detta för att inte stå med tomma lokaler i väntan på att barn skulle flytta in i området.

På samma sätt som flexibla lokaler för barnomsorg skulle skapas, ville man ha ett flexibelt skolsystem. Mark skulle avsättas för stora skolor och skolgårdar, vilka skulle byggas på ett sätt som gjorde det möjligt att använda lokalerna för annan verksamhet om inte tillräckligt med skolbarn fanns att fylla skolorna med från början. Till dessa skolor skulle också idrottshallar och fotbollsplaner byggas, som även kunde utnyttjas av allmänheten i området. När detta förslag gjordes, hade inte friskolorna ännu slagit igenom, utan det var skolor i kommunal regi som gällde. Det var först 1992 som den borgerliga regeringen antog friskolereformen.

Denna fördjupade översiktsplan hade inte beställts av politikerna, utan den hade tagits fram på eget initiativ från stadsbyggnadskontoret. Det fanns tveksamheter om idéerna var genomförbara ur ett ekonomiskt perspektiv. Det skulle bl.a. krävas marksanering då markföreningarna var omfattande p.g.a. av långvarig industriell verksamhet. Dessutom ansåg man att evakuering av befintliga verksamheter skulle bli kostsamma. Politikerna visade i det här läget ett ljumt intresse för att bebygga området (Inghe-Hagström, 2002). Det framgår tydligt i intervjun med Jan Inghe-Hagström 1991 (Johansson, 1991) att han och hans kollegor kunde arbeta tämligen ostört med sina idéer om en ny stadsdel centralt belägen, som senare skulle kunna säljas in till politiker. Jan Inghe-Hagström såg att problemet med för långa och krångliga transport sträckor för invånarna i Stockholms område bara skulle öka. ”Idag talar man mycket om den ökade rörligheten, och personer som Åke E Andersson (professor i ekonomi) säger att det där är någonting positivt som man ska bejaka och planera städerna för. Samtidigt är de långa arbetsresorna ett av storstadens gissel, ingen människa ska inbilla mig att det är någonting eftersträvänsvärt.” För Jan Inghe var det självklart att politikerna förr eller senare skulle få upp ögonen för hur väl ett nytt bostadsområde söder om Hammarby hamnen skulle passa in i Stockholms behov av fler bostäder, och som ger invånarna möjlighet att minimera sina pendlingssträckor mellan hem och arbete.

5.1.2 Detaljplan inför Olympiska spelen

Intresset för området skulle dock väckas av andra orsaker än ökad befolkningsmängd. Under slutet av 1980-talet väcks intresset för att undersöka möjligheterna att ansöka om de olympiska sommarspelen i Stockholm. Stockholms stads kommunstyrelse bestämmer sig för att utreda förutsättningarna för att arrangera olympiska sommarspelen. Argument för att kandidera var de marknadsmöjligheter som ett olympiskt spel skulle ge, samt den drivkraft som detta skulle innebära inte bara för idrott, utan även för miljö, kultur, sysselsättning och den samlade samhällsekonomin. Detta väcker politikernas engagemang.

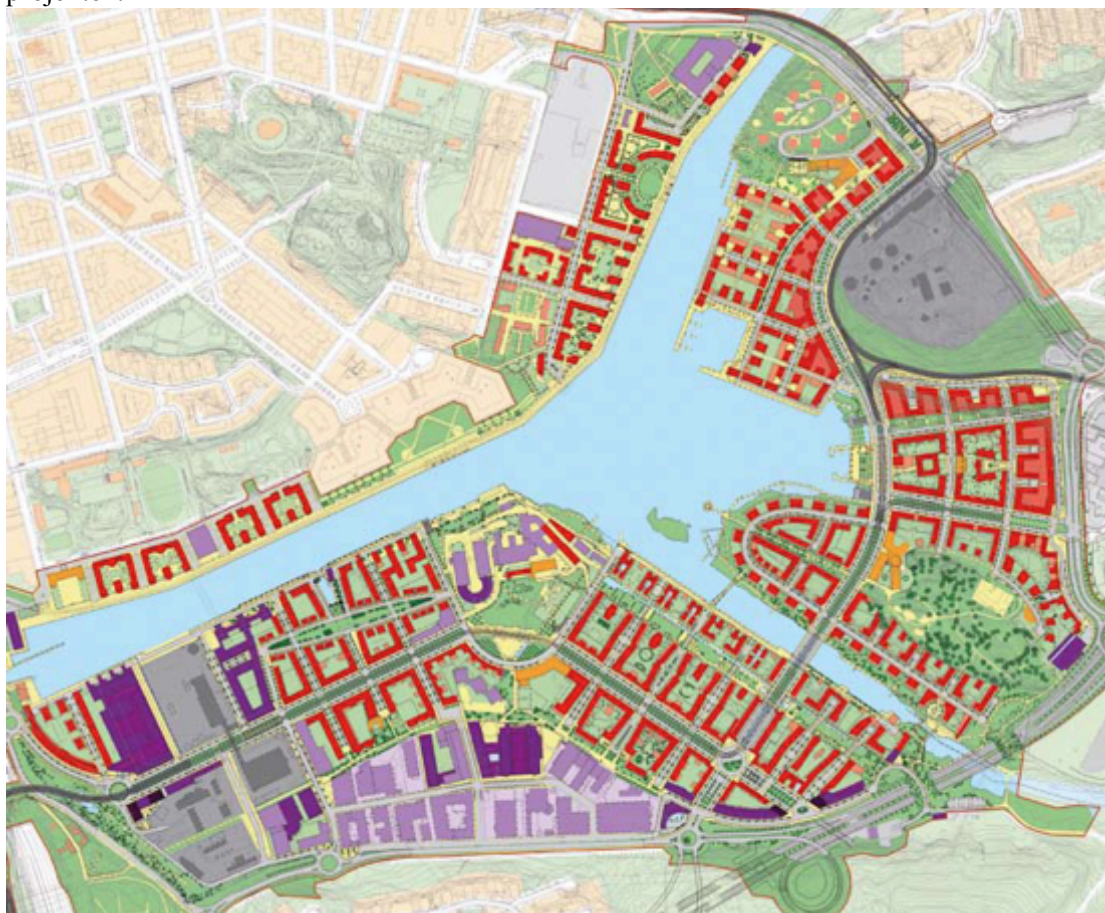
Figur 3. Detaljplan inför Olympiska spelen. (Källa: Stockholms stadsbyggnadskontor, 1996. Publicerad med tillstånd av Stadsbyggnadskontoret, Stockholm stad)

I de utredningar som togs fram 1992 och 1993 föreslogs att den nya Olympiastadion skulle lokaliseras till Ropsten och OS-byn till Husarviken på Norra Djurgården. Det väcktes mycket kritik mot detta förslag, som skulle innebära att området skulle ligga för nära Nationalstadsparken på Djurgården. Stadsbyggnadskontoret såg här sin chans att väcka intresset för att placera både OS-by och arenor i Södra Hammarby hamnen, på så vis skulle projektet med att bygga Hammarby Sjöstad kunna genomföras (Green, 2006). Efter ytterligare utredningar av alternativa områden för OS-byn, enades man 1994 i OS Kommittén för projekt Stockholm 2004 att Södra Hammarby hamnen var lämpligt område p.g.a. närheten till olika arenor, områdets attraktiva vattenläge och att Stockholm stad ägde huvuddelen av marken. Att det dessutom redan fanns en detaljerad översiktsplan som kunde utvecklas, underlättade också beslutet. Nu lades dock fokus på att skapa ett attraktivt område för en stor och internationell publik, med stora idrottsarenor, OS-by för deltagarna och snabba transporter till och från området (Figur 3). 1997 dog drömmen om ett Olympiskt spel i Stockholm, då Aten fick äran att bli OS-stad

2004. Planen för Hammarby Sjöstad måste därför snabbt göras om för att projektet skulle kunna fortskrida.

5.1.3 Översiktsplanen och planering fram till idag

Nu gällde det att skapa så många bostäder som möjligt, som kunde hålla byggbolagen i gång när de förlorade möjligheten att få bygga OS-arenor (se översiktsplanen i Figur 4). Det var viktigt att projektet inte stannade upp, eftersom det gigantiska bygget av Söderledstunneln var i gång och mycket kunde samverka i de båda projekten.

Figur 4. Översiktsplan av Hammarby Sjöstad idag. (Källa: Stockholms stadsbyggnadskontor, 2014. Publicerad med tillstånd av Stadsbyggnadskontoret, Stockholm stad.)

Fler bostäder kräver också fler skolor, något som man från Stockholms stads förvaltning var väl medvetna om. I områdesprogrammet för Södermalm (dit Hammarby Sjöstad räknas), som kom i augusti 1997, konstateras att situationen för

barnomsorg och skolor redan är ansträngd för Södermalm. Detta innebär att den nya stadsdelen (Hammarby Sjöstad) måste bli självförsörjande gällande skolor och barnomsorg (Stockholms stadsbyggnadskontor, 1997). Befolkningsprognosen gjorde att stadens förvaltning hade ritat in tre förskolor och tre stora grundskolor med integrerad förskola. Det skulle bli en blandad stad för alla åldrar. Dessa planer genomfördes dock inte. Björn Cederquist, arkitekt vid Stockholms stad och som har varit verksam i projektet för Hammarby Sjöstad sedan 1996 säger ”Det är en fråga om politisk vilja. Det handlar om att våga ta en risk att bygga en skola som inte blir fylld från starten. Dessutom är det ju bostäder som ger kommunen intäkter” (Cederquist, 2013). Vid den här tiden hade reformen med friskolor slagit igenom och politikerna såg möjligheten att lägga över ansvaret för skolorna på privata aktörer. Detta skulle avlasta den redan ansträngda budgeten för skolor och barnomsorg för Södermalms stadsdel. Privata friskolor bjöds in att redan på planeringsstadiet delta i utformningen av skolor i Hammarby sjöstad. Naturligtvis ligger det inte i vinstdrivande entreprenörers intresse att stå för kostnader för ytor som inte utnyttjas maximalt i verksamheten. För att säkra friskolornas intresse för att etablera sig i Hammarby sjöstad gavs friskolorna generösa möjligheter att påverka storleken på både skolbyggnad och skolgård. Detta ledde till att både färre och mindre skolor och skolgårdar byggdes än vad det från början var planerat för. Dessa fylldes på kort tid av nyinflyttade barnfamiljer och ganska omgående uppstod en brist på både skolor och förskolor. Detta är en brist som än idag håller i sig, då mark i huvudsak har reserverats för bostadsbyggande. För att komma tillrätta med problemet har man fått ta till drastiska åtgärder, som till exempel anlägga skolgård på taket när Lugnets skola invigde en ny skolbyggnad på Lugnets allé i januari 2014 (Figur 5).

Figur 5. Lugnets skola med uteplats på tak och i källarplan.

Även den så kallade Ekbacken i Sickla park (Figur 6), idag en kär naturlekplats för Hammarby Sjöstads barn, var hotad efter OS-byns fall. Starka marknadskrafter ville ytterligare förtäta och göra området mer stadslikt. Detta var det enda naturområde som fanns kvar sedan området under 1800-talet förtätades av industrier.

Tack vare starka invändningar från Svenska Naturskyddsföreningen bevarades området med dess ekar och rödlistade skalbaggar. Idag är bostäderna på Sickla udde och vid Sickla sluss de mest eftertraktade bostäderna i Hammarby Sjöstad. Att bo granne med den enda naturrika parken i Hammarby Sjöstad och dessutom bara ett stenkast ifrån Nacka naturreservat, anses vara väl värt de höga bostadspri- ser som råder här. Något som dagens politiker tar lärdom av och så sent som 13 maj i 2014 presenterade Sten Nordin tillsammans med borgarrådskollegan Per Ankersjö tre nya naturreservat i Stockholms närområde. ”När vi bygger så mycket är det viktigt att säkra Stockholms naturområden. Naturreservaten är en viktig investering i vår miljö, till barns möjlighet till lek och natur och till den rekreation som naturen erbjuder. Stockholm ska förbli en grön och skön stad även när vi växer i rekordfart” (Nordin, 2014).

Figur 6. Ekbacken/Sickla Park.

Kvarteren med de stora gård- och parkrummen mellan husen förändrades något och krymptes något, för att ge utrymme för fler bilvägar mellan husen. Detta främst för att ge bättre tillgänglighet till bostäderna och öka framkomligheten för olika servicetransporter. Även om vägarna inte är utformad för att uppmuntra genomfarts trafik, är visionen av större sammanhängande gröna stråk för barnen att fritt röra sig mellan husen naggad i kanten. Den stora genomfartsallén som går genom området ska fungera både som shoppingstråk och transportled. Buss och spårvagnstrafik går i mitten av bilvägen, vilket gör vägen till en bred aveny. Denna väg både samman länkar hela Hammarby Sjöstads delområden, men eftersom den är så bred fungerar den också som en barriär mellan de områden som gränsar till vägen.

Politikerskiftet 1998 med de borgerliga partierna i majoritet påverkade också själva bostadsbyggandet. Den kunskap som tidigare byggts upp med boende- och funktionsforskning och resulterat i normer, lagar och rekommendationer, byts nu

ut mot marknadsundersökningar. Tidigare var det staden som angav lägenhetsfördelningen och hade idéer om lägenhetsstandard och beställde integrerade gruppbo-städer och förskolor. Staten gav anvisningar om rumsstorlekar, rumssamband, lägenhetsförråd samt bostadskomplement, som lekytor, tvättstugor och gemensamhetslokaler. Byggekostnaden granskades av Länsbostadsnämnden, som angav ett tak i kronor per kvadratmeter. Under 90-talet fördes allt ansvar för detta över på byggherrarna, som tillsammans med sina arkitekter och i samarbete med staden fick arbeta fram detaljplaner för bostadsbyggandet (Egelius, 2002).

Med detta ansvar följer också kravet att kunna definiera kunder med rätt betalningsförmåga, som skulle vara intresserade att köpa byggbolagens lägenheter. Under början av 1990-talet hade marknaden alltmer riktat in sig på de 40-talister som ville sälja villan och flytta in till staden. De var en välbeställd grupp och villiga att spendera sina pengar på exklusiva lägenheter i attraktiva områden, gärna med både vattenläge och nära till stadskärnan. Det är här som myten om Hammarby Sjöstad som ett bostadsområde för 55-plussare uppstår. Byggherrarna ser här möjligheten att göra säkra investeringar om man satsar på lite lyxigare design, högre standard än tidigare och inte så stora lägenheter. Dessa lägenheter blev också dyrare att köpa, men det skulle ju denna kundgrupp gärna betala om de fick alla sina kriterier uppfylla för ett lyckat bostadsbyte.

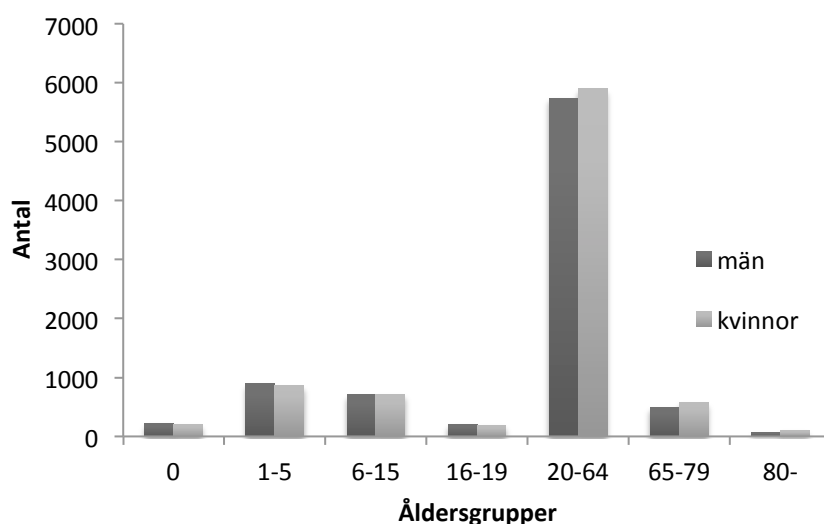
Vad byggbolagen inte räknade med var den växande kundgruppen av välutbildade människor i 35-års åldern som väntar med att skaffa barn tills båda parter har en säker inkomst. Om du inte har eget kapital att sätta in i en bostadsrätt i Hammarby Sjöstad, så är det en förutsättning att du har en hög och stabil inkomst. Då staden insåg att byggbolagen måste få större möjligheter att tjäna pengar för att vilja satsa där det krävdes stora saneringar av förorenad mark, lättade man på kraven att det skulle vara femtio procent hyresrätter i fördelningen av bostäder. Ett mål som man tidigare har haft för att få en så stor mix av befolkningen som möjligt.

5.1.4 Nuläget

Idag finns det knappt 9,000 lägenheter i Hammarby Sjöstad varav trettio procent är hyreslägenheter. Dessa är dessutom med så kallade mer marknadsanpassade hyror då det är nyproducerade lägenheter. Det bor ca 20,000 personer i stadsdelen, men den mix av befolkning man hade hoppats på har uteblivit. Däremot fick man en överväldigande stor grupp som är barnfamiljer. Det som denna grupp saknar är större lägenheter i området att flytta till då familjen växer, samt barnomsorg och skolor inom Hammarby Sjöstad. Det är ännu inte helt färdigbyggt, utan ytterligare

drygt 4,000 lägenheter är planerade. I dessa nya lägenheter förväntas 11,000 personer att bo, så ytterligare barnfamiljer kan förväntas flytta in. Tyvärr ser det inte ut att bli några större gröna ytor än de som finns idag. Kanske kan man i samband med planeringen av Sjöstadshöjden förbättra tillgängligheten till Nackareservatet.

Eventuellt kommer också tillgängligheten från Fredriksdal till Årsta skogar och Årsta holmar, förbättras. Detta är ett av de tre nya naturreservat, som har fastställts i Stockholm stad. Detta område ligger ganska nära Hammarby sjöstad och mitt emot Södermalm. Det är en grön oas med ett av Stockholms äldsta koloniområden, men inte lika välbesökt som det gröna stråket på Södermalms sida. Detta har tyvärr lett till att det inte anses så säkert att vistas där, då människor med drogproblem ibland ser det som en tillflyktsort. Kanske kan det ändå bli en av de gröna lungor som Hammarby Sjöstad behöver.

Figur 7. Befolkningsstatistik för Hammarby Sjöstad. (Källa: SCB/Stockholms stad 2013)

Figur 7 visar åldersfördelningen i Hammarby Sjöstad. Antalet barn i området ökar stadigt varje år. När man studerar Stockholms stads statistik för 2013, på dess hemsida, kan man se en väldigt tydlig avvikelse från normalfördelningen i Hammarby Sjöstad. När man bryter ner gruppen 20-64 åringar på person nivå och år, blir det tydligt att det är gruppen 35-45 åringar som är störst. Liksom att barn under ett år sticker ut markant. Just nu finns det alltså många glada nyblivna föräldrar, vilket också märks tydligt när man promenera i området och ser mängden av

barnvagnar. Dessa föräldrar kommer snart kräva barnomsorg och frågan är om de alla kommer att få en barnomsorgsplats i området givet det underskott av platser framförallt i förskolor som vi ser i Tabell 1.

Tabell 1. *Statistik för förskolor och skolor i Hammarby Sjöstad maj 2014.*

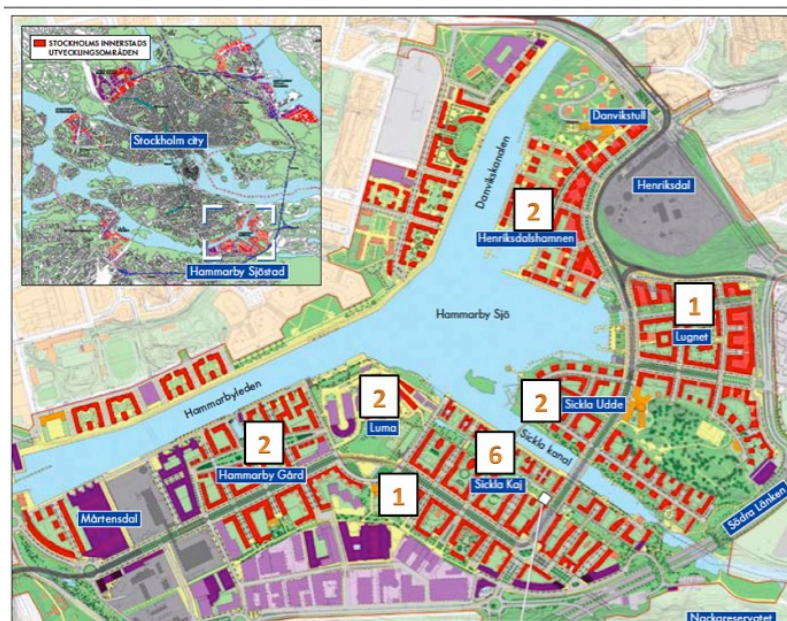
Förskolebarn i HS	1453
Antal barn i HS i förskoleålder	1752
Underskott förskola i HS	299
Grundskolebarn i HS utan antagningsprov	1411
Antal barn i HS i grundskoleålder	1422
Underskott grundskola i HS	11

Källa: Författarens beräkningar baserat på Stockholms stad (2014)

5.2 Intervjustudien

De 16 personerna som ingår i intervjustudien bor på olika platser i Hammarby Sjöstad (Figur 8). De flesta bor i det område som kallas för Sickla Kaj. Sickla Kaj och Sickla Udde är de områden som var inflyttningsbara först. Det är ändå en stor variation i hur länge man har bott här. Det kan kanske bero på en ganska hög grad av omsättning av bostäder. Efter några år behöver de flesta en större lägenhet och det är inte alltid att det går att finna inom samma bostadsområde.

Grundläggande karaktäristika för intervjupersonerna redovisas i Tabell 2. Det är en jämn fördelning av män och kvinnor i studien. Den genomsnittliga tiden man har bott i Hammarby Sjöstad är sju år. Man kan sammanlagt ha bott i området i tretton år, då de första bostäderna i Hammarby Sjöstad stod klara 2001. Man hade i genomsnitt ett barn när man flyttade till Hammarby Sjöstad. Det var dock hela åtta familjer som inte hade barn vid inflyttning till Hammarby Sjöstad. Idag har man i genomsnitt två barn och genomsnittsåldern på barnen är åtta år idag. Det beror på en bred åldersfördelning bland barnen, från noll år till nitton år.

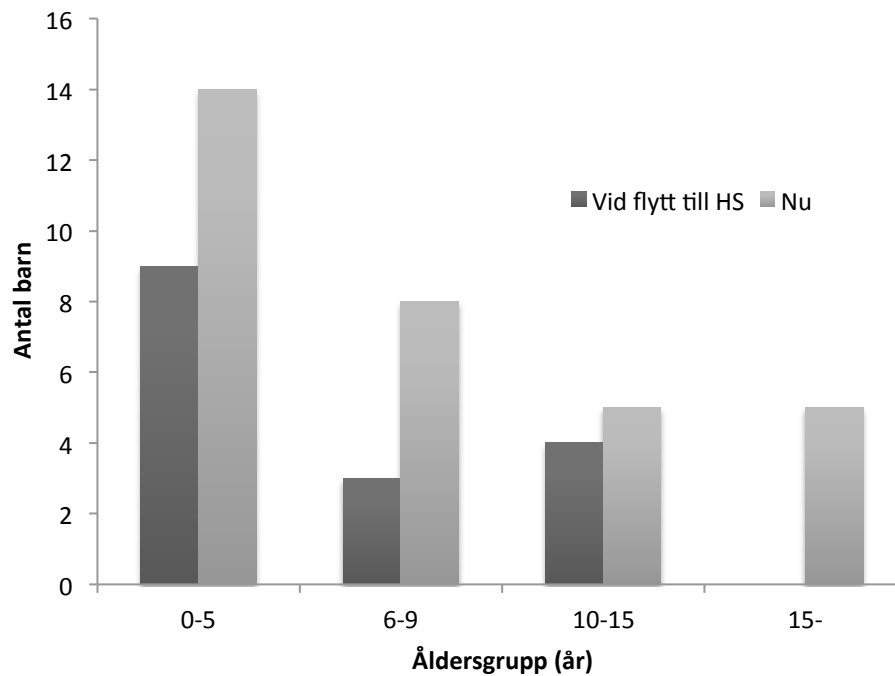

Figur 8. Antal intervjuade i olika delar av Hammarby Sjöstad markerat med gula siffror i boxar vid områdets namn. (Källa: Författarens intervjuer. Kartan publicerad med tillstånd av Stadsbyggnadskontoret, Stockholm stad)

Tabell 2. Grunddata för intervjuade familjer

Antal intervjuer	16
varav män	8
varav kvinnor	8
År i Hammarby Sjöstad (max 13 år sedan 2001), genomsnitt	7
Antal barn/familj vid flytt till Hammarby Sjöstad	1
familjer utan barn	8
familjer med 1 barn	2
familjer med 2 barn	4
familjer med 3 barn	2
Genomsnittsålder barn vid flytt till Hammarby Sjöstad	6
Antal barn/familj vid intervju	2
familjer utan barn	0
familjer med 1 barn	5
familjer med 2 barn	7
familjer med 3 barn	4
Genomsnittsålder barn nu	8

Källa: Författarens beräkningar baserat på intervjuer

Figur 9. Barnens åldersfördelning vid flytt till Hammarby Sjöstad jämfört med vid intervjutillfället. (Källa: Författarens beräkningar baserat på intervjuer)

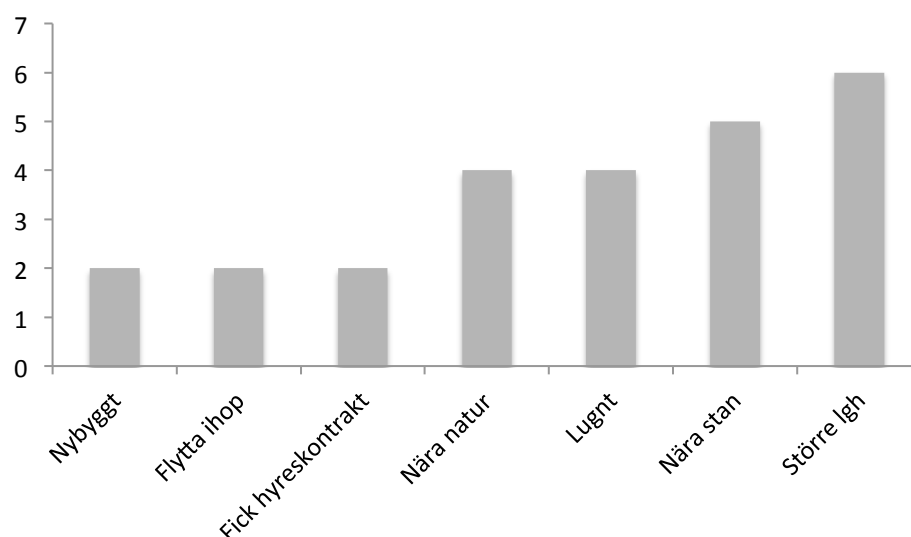
Figur 9 visar att när man väl har etablerat sig i området så skaffar man gärna fler barn och låter dem växa upp här samtidigt som de som flyttade till området utan barn har skaffat barn under tiden de bott i området.

Figur 10. Intervjuades bostadsort innan flytt till Hammarby Sjöstad. (Källa: Författarens intervjuer)

De som flyttat in till området kommer till övervägande del närmast från andra delar av Stockholm (Figur 10). Var man har bott innan kan ha en viss inverkan på hur man värderar Hammarby Sjöstad som bostadsområde. De som kommer från innerstaden är människor som trivs med innerstadspulsen och kan inte tänka sig att flytta längre från Stockholms stadskärna. Man ser Hammarby Sjöstad som ett bra alternativ, men är inte främmande för att flytta tillbaka in till city. De verkar ändå uppskatta lugnet i området och tycker det är en bättre plats för deras barn än innerstaden.

De som kommer från övriga Sverige och Stockholm närförort är lite mer positiva till Hammarby Sjöstad som bostadsområde än de från innerstaden. Bland dessa är det fler som kan tänka sig att flytta till hus istället för att bo kvar. Eventuellt kan detta tyda på att denna grupp i högre grad än innerstadsmänniskorna saknar tillgången till grönska inom området.

Figur 11. Anledningar för flytt till Hammarby Sjöstad. Kan vara fler än en anledning per intervjuad. (Källa: Författarens intervjuer)

Anledningarna till att man flyttat till området varierar en del (Figur 11), men de flesta har valt Hammarby Sjöstad ur perspektivet att det verkade vara en bra stadsdel att ha barn i. Några hade inte barn när de flyttade till området, men var antingen gravida eller planerade att skaffa barn inom en snar framtid. En tyckte det kändes skönt att man såg så många med barnvagn, man behövde inte känna sig anorlunda för att man har barn här.

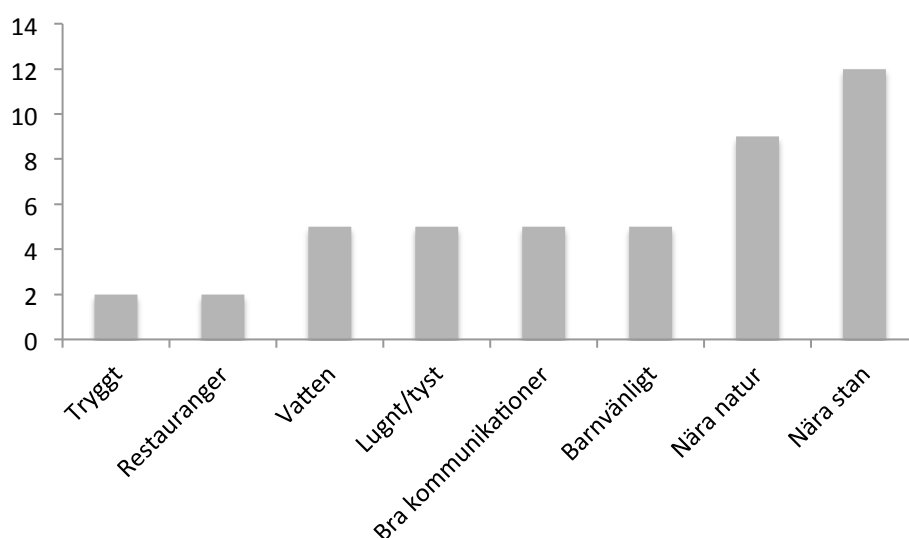
Bland småbarnsföräldrarna har valet av bostadsområde huvudsakligen baserat sig på att det har känts som en bra mix av närhet till stad och natur. En del har gjort ett mycket målmedvetet val genom att köpa sin bostad i Hammarby Sjöstad innan den ens har varit färdigbyggd. Man har sett det som en säker investering. Det är fler bland småbarnsfamiljerna som har flyttat från andra delar av Sverige direkt till Hammarby Sjöstad än bland de med äldre barn. De familjer som inte har någon erfarenhet av att bo i Stockholm, verkar också mer positivt inställda till sitt bostadsområde än de som tidigare har bott i Stockholms innerstad.

För de som har flyttat ut från Stockholms innerstad och har äldre barn, har också sett närheten till stad och natur som huvudorsak till varför man har valt Hammarby Sjöstad. Ofta har det varit ett framtvingat beslut då man har behövt en större lägenhet, som har varit omöjligt att hitta i innerstaden. Det gäller både hyresrätter och bostadsrätter. Du kan stå i bostadskö hur länge som helst i innersta-

den och aldrig få erbjudande om en lägenhet som är tillräckligt stor för en normalstor familj. I Hammarby Sjöstad har det varit möjligt att få en hyresrätt på grund av att hyrorna har varit så höga och kräver en hög och stadig inkomst.

De som har haft råd att köpa en bostadsrätt har tyckt att man får mer för pengarna i Hammarby Sjöstad än Stockholms innerstad. Dock kan sägas att både hyror och priser för större lägenheter i Hammarby Sjöstad idag motsvarar vad en mindre villa kostar i några av Stockholms förorter.

För de flesta i båda föräldrargrupperna är en villa inget alternativ, då det skulle innebära längre pendlingsavstånd till arbete. Den korta restiden som det innebär att bo i Hammarby Sjöstad, förenklar vardagen för barnfamiljer som oftast försöker förena två karriärer och ett så stressfritt familjeliv som möjligt.

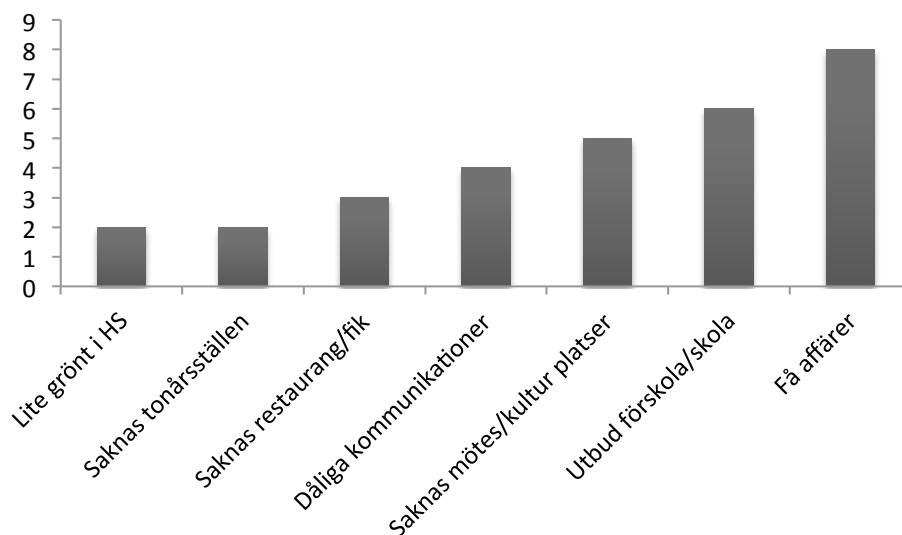
Figur 12. Vad är bra med Hammarby Sjöstad? Kan vara fler än ett svar per intervjuad. (Källa: Författarens intervjuer)

Hammarby Sjöstad har många positiva egenskaper vilket framkom tydligt i intervjuerna (Figur 12). Möjligheten att snabbt kunna ta sig till ett så stort naturområde som Nacka reservatet, såg många som något väldigt positivt. De som uppskattade detta mest tyckte inte heller att det var speciellt svårt att hitta dit, medan en del andra tyckte att man borde ha gjort det mer lätt tillgängligt från bostadsområdet. Det fanns också någon som inte visste hur man tog sig dit.

Många var positiva till service som finns i området. Detta gällde främst vårdcentral, BVC och kyrkan. Man nämnde att dessa ställen fungerade som bra mötesplatser för barnfamiljer. Även om man har valt att ha sina barn i förskola och skola i ett annat område, så har dessa platser gjort att man har lärt känna människor i området. Någon var också glad över att det fanns äldreomsorg i området, vilket hade gjort det möjligt för henne att flytta sin mor till området.

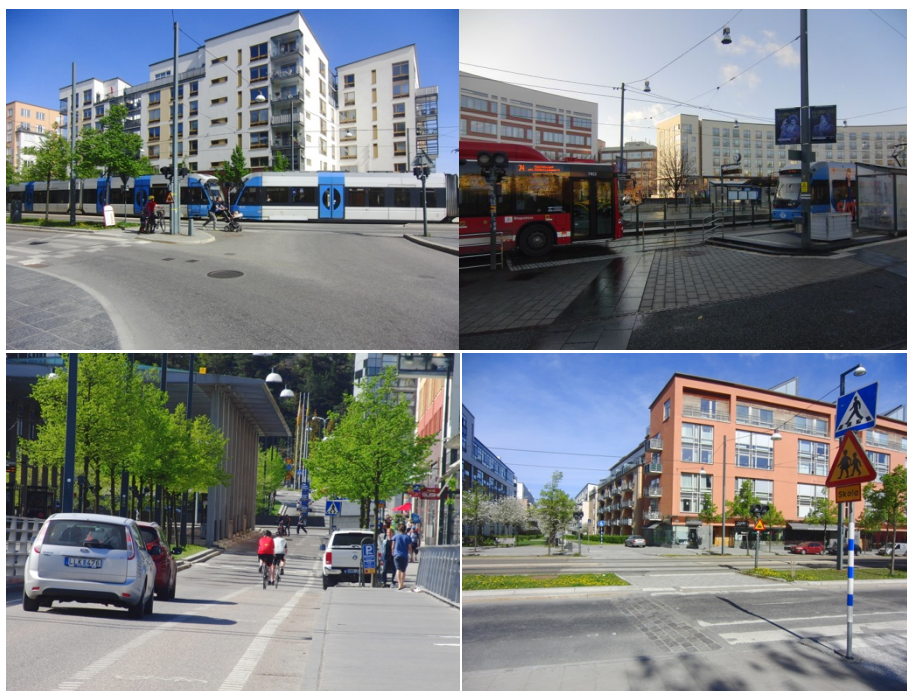
En del uttryckte att det finns en slags småstadskaraktär i området med ett lågt trafiktempo. En kvinna som hade utlandsbakgrund tyckte att det fanns en viss internationell karaktär i området med många som hade erfarenheter av olika platser i världen. Hon tyckte det var lätt att lära känna människor i området. Hon visste inte om det berodde på hennes egna öppna attityd, eller om det var många andra som hon i området som är öppna för nya bekantskaper. Hon tyckte att det finns en nybygggaranda i området, som kanske påverkar hur människor är mot varandra i området. Hon har erfarenhet av att bo i innerstaden, där hon upplever att svenskarna är mer tillknäppta och inte vågar säga hej. Här upplever hon att det är helt ok att hälsa på varandra som man gör i hennes hemland.

I båda föräldrargrupperna upplevde man en hög grad av lugn och ro i området, vilket man tyckte var positivt, även om några saknade pulsen som de hade upplevt i innerstaden.

Figur 13. Vad saknas i Hammarby Sjöstad? Kan vara fler än ett svar per intervjuad. (Källa: Författarens intervjuer)

Det kom också fram ett antal negativa faktorer med området i intervjuerna (Figur 13). Trots närheten till staden tycker många att kollektiv trafiken är onödigt krånglig och inte fungerar på ett tillfredsställande sätt samt att trafikmiljön med blandning av spårtrafik, bussar, bilar och cyklar kan upplevas som utmanande för yngre barn (Figur 14). De som har bott länge i området upplever att servicen har blivit sämre över tid, med färre avgångar både för tvärbanan, bussar och färjan över till Södermalm. Man tycker också att tidtabellerna inte hålls vilket medför frustration. Gullmarsplan som knutpunkt för tunnelbana och tvärbana upplevs som stressig och stökig. Belastningen av resenärer här har ökat markant över senare år, vilket gör att invånarna i Hammarby Sjöstad ännu mer efterfrågar direktbussar till innerstaden för att slippa åka om Gullmarsplan. Man tycker också att tvärbanan borde ha fått en dragning direkt in till innerstaden eller att en tunnelbana skulle ha dragits till Hammarby Sjöstad direkt vid planeringen av området. Tanken är ju att man ska kunna bo i området utan bil, vilket många också gör. Några säger dock att det går bra att ha bil i Hammarby Sjöstad, då det aldrig är något problem att parkera, vilket det är i innerstaden. De som inte har bil brukar utnyttja bilpoolen i området, men säger att man numera måste vara ute i god tid för att boka bil för att få tillgång till en bil när man behöver en. En del cyklar till arbetet i innerstaden och tycker det fungerar bra, även om säkerheten för cyklister i Stockholm är dålig. Cykelutflykter med barn till innerstaden avråder man ifrån då det känns för farligt.

Figur 14. Trafikmiljön.

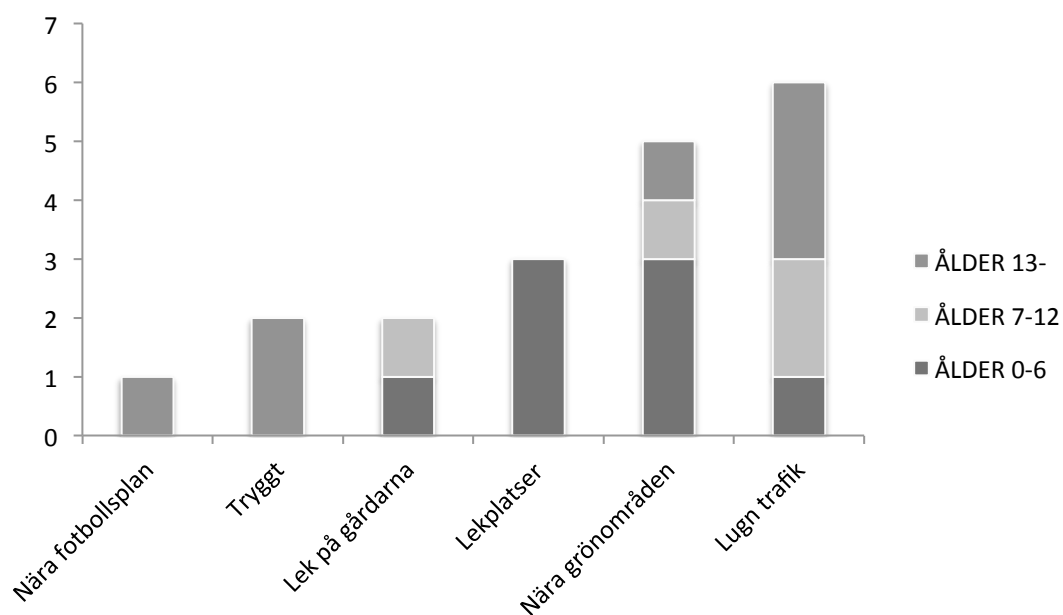
Naturliga mötesplatser är det annars ont om i området. Någon uttryckte att man saknade platser där man kan springa på vänner i området och göra något spontant med. Det nämndes också att torget vid Luma kändes misslyckat i sin utformning. Det är ingen plats man vill uppehålla sig en längre tid på. Det har gjorts försök till torghandel där men alla handlare utom en har gett upp. Ett kulturcenter som skulle kunna ha något för alla skulle kunna vara en plats att mötas på, både unga och gamla. Idag tar sig många till Dieselverkstaden som ligger i Sickla Köp kvarter där det finns bio, bibliotek, konsert och teaterscen, klätterverkstad, olika kursaktiviteter och restauranger. Ett liknande centrum i Hammarby Sjöstad skulle kunna bidra till lite mer liv och rörelse i området, tror en del.

Bristen på affärer i området var också något som många kommenterade. Man saknar affärer där man kan utföra mer vardagliga ärenden som att t.ex. handla strumpor. Man förstod att det var svårt att få mer välkända kedjor att etablera sig i området då det inte finns något centrum. Huvudgatan är alldeles för lång och bred för att kunna skapa ett bra shoppingstråk (Figur 15). Affärerna som öppnar här klarar sig inte länge. Man tycker också att utbudet av bra mataffärer har varit dåligt och hoppas att det ska förbättras.

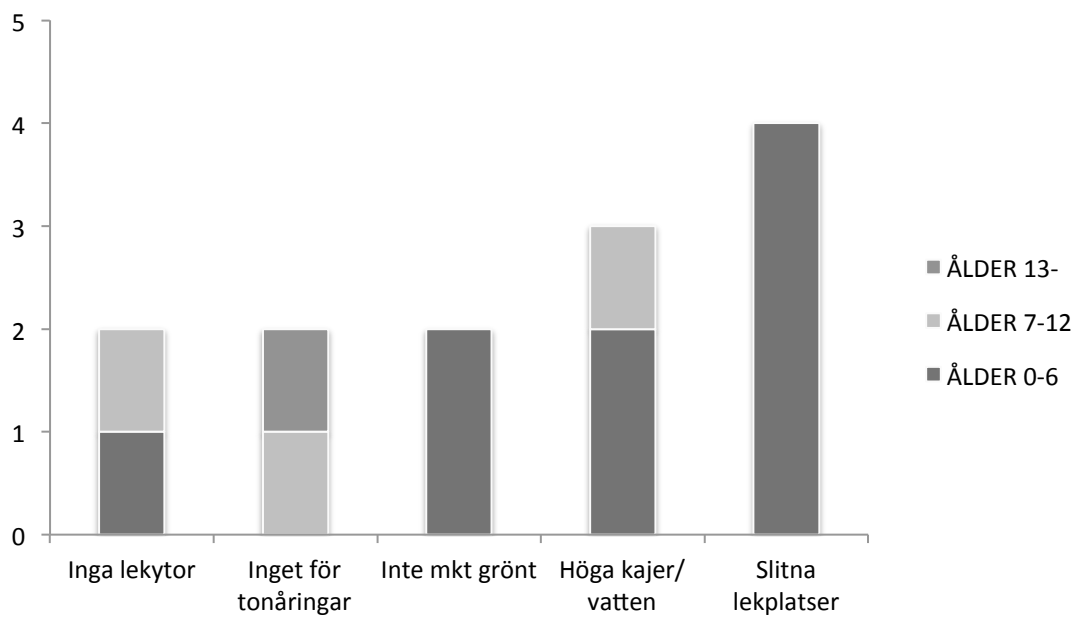
Uppfattningen om utbudet av restauranger och andra typer av matställen var det delade uppfattningar om. En del tyckte att det fanns ett tillräckligt utbud och att attityden mot barnfamiljer var god på de flesta ställen. Andra tyckte det rädde brist på bra restauranger med god mat som man skulle vilja besöka regelbundet och som hade kvarterskrogs känslan. Några kände inte att de var bekväma att besöka befintliga restauranger med små barn p.g.a. tidigare bemötande.

Figur 15. Luma torg och shoppingstråk.

Figur 16. Vad är bra med barnens utemiljö Hammarby Sjöstad? Kan vara fler än ett svar per intervjuad. Åldersgrupperna är baserade på den genomsnittliga åldern på barnen i respektive familj. (Källa: Författarens intervjuer)

Figur 17. Vad är dåligt med barnens utemiljö Hammarby Sjöstad? Kan vara fler än ett svar per intervjuad. Åldersgrupperna är baserade på den genomsnittliga åldern på barnen i respektive familj. (Källa: Författarens intervjuer)

5.2.1 Intervjuresultat för föräldrar med småbarn 0-6 år

I den här gruppen intervjuades 9 föräldrar som tillsammans har 15 barn.

Tillgång till barnomsorg

I Tabell 1 redovisas tillgång till barnomsorg och skolor i Hammarby Sjöstad. Den helt avgörande frågan för att kunna leva med småbarn i Hammarby Sjöstad är möjligheten att få plats på förskola i området. Detta nämner flera föräldrar som ett stort problem. De känner också att de inte riktigt vågar rota sig i området om inte deras barn kommer att kunna få skolplats i Hammarby Sjöstad. De som dessutom ännu inte har blivit erbjuden förskoleplats i Hammarby Sjöstad utan har sina barn i barnomsorg någon annan stans upplever att de inte lär känna människor i området. Framför allt upplever de inte att familjelivet förenklas då de måste transportera sina barn varje dag till något annat område för förskola och skola. Det har tagit lång tid för föräldrarna att få förskoleplats, vilket har gjort att man har funderat på att flytta från Hammarby Sjöstad till ett bostadsområde, där detta är lättare att ordna. När man till slut har fått en plats för sitt barn på förskola i Hammarby Sjöstad har man beslutat sig för att bo kvar.

De småbarnsfamiljer som verkade trivas bäst, var de som hade fått in sina barn i förskola i området och därmed kommit in i en gemenskap med andra föräldrar i området. De har också oftast haft möjlighet att införskaffa en lägenhet som är tillräckligt stor för att man inte ska känna sig trångbodda. De tycker att de har allt de behöver i Hammarby Sjöstad och har inga planer på att lämna området. De tycker läget är fantastiskt med närheten till Stockholms innerstad och Nacka naturreservat.

Lika viktig som förskoleplatsen är att veta att barnen kan få plats i 6-årsverkskamheten. Detta är då ingången till en skola i närområdet. Men alla barn som bor i Hammarby Sjöstad går inte på förskola i Hammarby Sjöstad utan en del går på förskolor inne i Stockholm. Detta beror på olika saker men för en familj är skälet att de anser att Sjöstadens förskola har en dålig utemiljö: ”det finns ju inget grönt i direkt anslutning”.

Detta är ju ett problem som jag tidigare nämnde uppstod när ytorna för förskolor och skolor minskades ner rejält för att reservera mark för fler bostäder.

Trafiken

Generellt anser småbarnsföräldrarna att trafiken är ”snäll” och man tycker att det är bra att det inte är någon genomfartstrafik i området. Man är dock tveksam till när man kommer att låta sina barn röra sig fritt i området. De flesta tycker att den breda allén med både tvärbana, buss och biltrafik tillsammans kan vara lite för komplicerad för barn att ta sig över.

Den trafiklösning som genomfördes med tåg och buss på gemensam vägbana mitt i den breda allén, var både en ekonomisk och rationell lösning. I den tidiga visionen av Hammarby Sjöstad fanns en idé om att dra tågtrafiken i tunnlar genom husen för att separera den från gångtrafikanter och övrig trafik. Detta hade blivit säkrare, men också dyrare. De som är kritiska till trafiksituationen är alla överens om att det är just den breda allén med tågtrafiken som känns otrygg.

Vattnet

En del småbarnsföräldrar anser att det är otryggt med vattnet i Hammarby Sjöstad och klagar över ”höga obevakade kanter”.

Hammarby Sjöstads utformning präglas av att det ursprungligen är ett hamnområde och fortfarande är Hammarbyleden och Danviksleden öppen för tung sjötrafik. Därför finns de höga kajkanterna kvar. På de flesta kajer har inga staket installerats och debatten har varit livlig om huruvida detta borde göras. Många är av uppfattningen att barn ska lära sig faran med vatten, men en olycka kan hända så snabbt och på många ställen är kajen så hög att det blir svårt att upptäcka ett litet barn och undsätta det. På de platser som bryggor och gångstråk har installerats mer i höjd med vattenytan får platsen en varmare och tryggare prägel. Kanske för att det ökar vuxnas möjligheter att snabbt undsätta ett nyfiket barn. Överlag tycker invånarna i Hammarby Sjöstad att närheten till vattnet har utnyttjats dåligt. Männskor vill kunna få vattenkontakt och de platser som erbjuder det är populära, men alltför få.

Bostadsgårdarna

En småbarnsförälder nämner att det saknas ”barriärer” från innergårdarna och tycks anse att detta är en otrygghetsfaktor.

Tanken med att inte ha några barriärer i form av grindar från innergårdarna var att gårdarna ska upplevas inbjudande och öppna för alla. Detta då gårdarna är en del av grönytorna i Hammarby Sjöstad. På de platser där innergårdarna gränsar till vatten upplevs detta dock som väldigt otryggt med små barn. Kanske skulle man här behöva ha någon form av grind mot vattnet, för att ge småbarnen en tryggare miljö.

Platser för barn i utemiljön

Som framgått tidigare är småbarnsföräldrarna kritiska till utemiljön kring förskolorna i Hammarby Sjöstad. De upplevs som för små och med för lite grönska.

Flera av småbarnsföräldrarna tycker att det finns ett bra utbud av platser för barn att leka på, men att det var en stor variation på hur underhållet sköts. Lekplatsen i Lumaparken som gränsar till en förskola har trasiga staket och för branta rutschkanor. Det är också väldigt öppet och svårt att övervaka vart barnen tar vägen. Här passerar både tvärbanan och flera bussar, vilket ökar oron hos småbarnsföräldrarna.

Man upplever också att allt slits fort, och om det finns gräsmattor är de ofta förorenade av hundar och det lockar inte till att man vill låta barnen springa barfota. Någon nämnde att det skulle behövas bättre rastplatser för hundar. Det var delade meningar om hur man upplevde att det finns grönska i området. En del tyckte att det var gott om grönska och att man dessutom hade nära till Nacka reservatet. Andra tyckte det var alldeles för lite grönska i området och någon såg det som en anledning att flytta.

Flera föräldrar tar också upp bristen på naturområde där barn kan leka utomhus. En bra plats för barnen i Hammarby Sjöstad är dock Ekbacken, som lovordas: ”Ekbacken är toppen”. Man konstaterar samtidigt att den är hårt sliten på grund av att där är för många barn.

Ekbacken, eller Sickla Park som är det rätta namnet, är just en sådan plats som man önskade att alla barn hade tillgång till. Här finns ca 150 stycken gamla ekar.

En del är ihåliga och innehåller ett rikt djurliv med bland annat fridlysta insekter. Detta har lett till att området är skyddat och ingår i Nacka naturreservat. De gamla träden ger platsen en förankring i historien som annars saknas bland allt det nya i området. Området ligger insprängt mellan husen på Sickla Udde och har överlevt både industrialiseringen och bostadsbyggandet i området. Tidigare omgavs platsen av vatten och man kunde lägga till med båt på platsen. Detta förändrades 1922 då Danvikskanalen sprängdes fram och Hammarbysjön fick samma låga vattennivå som havet.

Denna typ av naturområde är svårt att återskapa vid nybyggnationer av bostadsområden, och måste till varje pris räddas där de finns. Naturligtvis måste platsen komma invånarna tillgodo, men det är viktigt att vara medveten om det slitage som uppstår när många lekande barn har hittat sin favoritplats på samma ställe. Även om detta är ett naturområde, bör kommunen räkna med det i sitt skötselprogram och tillföra sådant material som slits bort. Organiskt material får ibland ses som förbrukningsmaterial som med jämna mellanrum bör planteras in där barn har gått hårt fram.

Då denna typ av plats alltid är lika uppskattade bland barn, bör stadsplanerare inse att mark i nya bostadsområden bör avsättas för att skapa denna typ av naturmiljö. Detta görs nu vid Norra Djurgårdsstaden där Nationalstadsparken förstärks med fler ekar som ska förstärka naturområdets mångfald och säkra det för framtiden.

Sammanfattning

Viktiga faktorer för att småbarnsföräldrar ska se Hammarby Sjöstad, som en bra uppväxtmiljö för deras barn, är att där finns en väl fungerande barnomsorg, att det finns en bra utemiljö och att trafiken i området inte är farlig.

5.2.2 Intervjuresultat för föräldrar med skolbarn 7–12 år

I den här gruppen intervjuades 3 föräldrar som tillsammans har 7 barn.

Tillgång till skola

Stressen över att veta var man ska få in sina barn i skola verkar ha lagt sig i denna åldersgrupp. Antingen har man sina barn i skola i området eller så har man

dem av olika anledningar på skolor i innerstaden. De som har barnen på skolor i Hammarby Sjöstad säger inte så mycket om vad de tycker om skolorna. Detta var ju inte en specifik fråga heller, men tas hela tiden upp av småbarnsföräldrarna. De verkar mest lättade över att barnen enkelt kan ta sig till skolan själva och att de har kompisar i området.

Figur 18. Exempel på skolornas utemiljö.

Sjöstadens skola och förskola har en minimal skolgård som ska räcka till ca 750 barn och deras behov att röra sig på rasterna. Man har försökt lösa detta genom så många hårdgjorda ytor som möjligt och en inhägnad mindre aktivitetsanläggning med konstgräs för olika bollspel (Figur 18). Skolgårdens yta är helt platt och omgärdas på två sidor av skolans huskropp i direkt söderläge. Träden som är planterade för att ge skugga kommer att behöva många år än för att ge ett fullgott skydd från solens heta strålar. Utanför skolgården finns ett promenadstråk med ytterligare en lekplats med gummiastfält som underlag. Hit får de större barnen gå, men under skoltid finns restriktioner för skolbarnen att söka sig till bostadshusens innergårdar i grannskapet där det finns gräs och grönska.

Trafiken

De som har sina barn i innerstaden beklagar sig över hur krångligt det är för barnen att ta sig till sina skolor. En nämner att hennes dotter gärna åker en timme tidigare på morgonen för att slippa trängseln vid rusningstrafiken i tunnelbanan. De flesta brukar följa sina barn till skolan och det fungerar för att de jobbar i innerstan.

De som hade erfarenhet av barn som har fått röra sig på egen hand i område, har tyckt att det fungerar bra. De barn som har bott nära sin skola och där man inte har behövt korsa den stora vägen med tvärbanan har förmodligen upplevt en ganska stor frihet då föräldrarna har känt sig trygga att låta dem röra sig i närområdet själv med kompisar från ungefär åtta års ålder.

Inom Hammarby Sjöstad upplever de flesta föräldrar att det är ganska tryggt att både gå och cykla på gatorna mellan husen. Man upplever att det är ganska lite biltrafik och att den är ganska lugn. Någon nämner att både busschaufförer och tvärbanans chaufförer tutar ganska mycket för att göra människorna uppmärksamma på att de kommer. Det är ju inga bevakade övergångsställen med bommar någonstans, så man kan tänka sig att yrkeschaufförerna är lite stressade över att det är så många barn i rörelse i området.

Hastigheten i hela området är satt till 30 km/timme och i bästa fall hålls den. Det är minimalt med trafikljus, och eftersom bilister ibland är ouppmärksamma på obebakade övergångsställen är inte säkerheten för skolbarn optimal. Under hela byggtiden har invånarna också varit tvungna att acceptera tung byggtrafik. På grund av protester från invånarna har man försökt att minimera byggtrafiken och förbjuda den på vissa gator. Som bilist blir man ibland osäker på var man får köra, vilket kan ha effekten att obehörig trafik undviker att köra in på smågatorna utan istället parkerar utefter den breda allén.

Cykelbanorna är inte alltid väl avgränsade från biltrafiken, vilket hade varit önskvärt för att stimulera cykeltrafiken. Det är också vanligt att det händer cykelolyckor. Det är ganska vanligt att bilister parkerar på cykelbanorna och tvingar därmed ut cyklisterna i bilbanan. Detta har det lovats hårdare tag mot, med högre böter för de bilister som gör sig skyldiga till detta. Bussarna är många gånger inte observanta på cyklisterna där deras vägar möts och flera incidenter har rapporterats till SL (Stockholms Länstrafik).

Vattnet

De med barn som rörde sig på egen hand i området verkade mer avslappnade över närheten till vattnet än småbarnsföräldrarna, och såg det mer som ett positivt inslag. Man kan också tänka sig att dessa barn har lärt sig simma. Något man kanske inte alltid ska ta för givet, då det har kommit larm om att simkunskapen sjunker bland barn. Tragiska fall av drunkningsolyckor med barn har inträffat under de senaste åren i Sverige, dock ännu inte i Hammarby Sjöstad.

Bostadsgårdarna

Flera föräldrar tyckte att gårdarna mellan husen fungerade bra som plats för barnens lekar och mötesplats för de vuxna. De flesta kände sig trygga med att låta barnen leka själva på gården, där de hade hittat vänner som de kunde springa hem till. En del sa att gårdarna användes för gemensamma gårdsfester, men att man kunde gå ner och grilla där enskilt också.

Platser för barn i utemiljön.

Flera föräldrar tyckte det var väldigt dåligt att det inte finns en ordentlig idrottsplats i Hammarby Sjöstad. Det skulle kunna vara ett ställe för de större barnen att samlas vid för olika spontan sporter men också för ett eget fotbollslag i Hammarby Sjöstad. Idag får de barn som vill spela fotboll på riktigt ta sig till bl.a. Enskede IP. De barn som går på Sjöstadens skola och är inskrivna i fritidsverksamheten där, får utnyttja skolans konstgräsplan som är av det mindre slaget. Den är dock uppskattad och används flitigt av barn också efter att skolan är stängd.

Frågan är om det detta är en så viktig fråga att stadsplanerarna borde ta en extra fundering hur man ska lösa detta innan de sista områdena är färdigbyggda.

En del familjer använder Hammarby backen och Nacka naturreservat. De säger att det är uppskattade aktiviteter och en av anledningarna till att man bor i området. Detta är dock sådant som man börja göra på egen hand när man är runt tretton år.

Sammanfattning

Viktiga faktorer för att föräldrar till skolbarn ska tycka att Hammarby Sjöstad är en bra uppväxtmiljö för deras barn är, att det finns väl fungerande skolor i området som gör att barnen får kompisar i området, att det finns uteplatser som uppmuntrar till olika aktiviteter för barn och att trafiken i området inte är farlig så att barnen kan röra sig på egen hand.

5.2.3 Intervjuresultat för föräldrar med tonåringar 13 år och äldre

I den här gruppen intervjuades 4 föräldrar med sammanlagt 9 barn.

Platser för tonåringar i utemiljön

Även om man upplevde att de yngre tonåringarna (11-14 år) hittade platser att vara på, så tycker många föräldrar att det inte har gjorts tillräckligt för denna grupp i området. Eftersom denna åldersgrupp kommer att öka under de närmaste åren, uttrycktes en viss oro för att det kommer att leda till problem med uttråkade tonåringar som kan falla in i mindre lämpliga beteenden, som t.ex. skadegörelse.

En förälder uttryckte dock en förvånad glädje över att tonåringar ändå kan uppskatta sådana naturupplevelser, som att sitta med kompisar en sommarkväll i Hammarby backen och titta på utsikten och spela gitarr.

Bland föräldrarna med äldre barn kände man en trygghet i området och såg gärna att tonåringarna ”hänger” i området hellre än att de åker någon annanstans. Många av dessa föräldrar hade erfarenhet av att bo i innerstaden och tyckte att trygghetskänslan i Hammarby Sjöstad var en bidragande orsak till varför man har bott kvar i området när barnen blev äldre. Någon sa lite ironiskt att det ibland kunde kännas som en ”gated community”, en plats avskärmad och skyddad från omvärlden. Vilket inte alla gånger är lockande för en tonåring som vill upptäcka nya saker.

Sammanfattning

Viktiga faktorer för föräldrar till tonåringar för att de ska se Hammarby Sjöstad som en bra uppväxtmiljö för sina tonåringar, är att de ska ha tillräckligt med aktiviteter i området så de inte lockas att hänga på mindre trygga platser i innerstaden.

5.2.4 Bor man kvar i Hammarby Sjöstad om fem år?

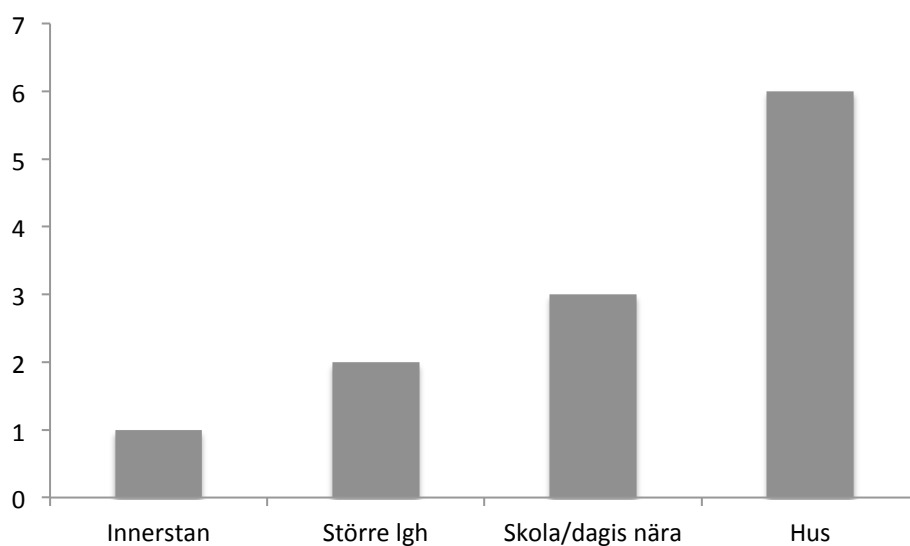
Tabell 3. *Jämförelse av grunddata för de som tror att de bor kvar respektive har flyttat om 5 år*

	Bor ni kvar om 5 år?		
	ja	nej	vet ej
Antal	6	4	6
Kvinnor	4	2	2
Män	2	2	4
Antal år i området	7	7	7
Barns snittålder nu	9	12	5

Källa: Författarens beräkningar baserat på intervjuer

Inte alla tänker sig att bo kvar i Hammarby Sjöstad på sikt (Tabell 3). De som överväger att flytta till villa är oftast de som har en alldeles för liten lägenhet idag och inte känner att den ökade kostnaden för en större lägenhet skulle motsvara en ökad livskvalitet. Det är huvudsakligen småbarnsfamiljerna som resonera så. Det är också tydligt att denna grupp är bekymrade över bristen på förskoleplatser och framtida möjligheter att få in sina barn på en skola i området. Om de flyttar kommer det att vara till ett område där barnen kan gå i skola i närområdet och lära känna barn där de bor (Figur 19).

Bland dem som inte tror att de kommer att bo kvar i Hammarby Sjöstad om fem år, finns också de som kände sig tvungna att lämna innerstaden när barnen var små för att få en större lägenhet. De ser nu möjligheten att barnen snart ska flytta hemifrån, och att de därför kan flytta in till innerstaden till en mindre lägenhet igen. Deras barn har inte gått i skola i Hammarby Sjöstad utan i andra delar av staden och det verkar som att de inte känner några djupare band med området.

Figur 19. Vart flyttar man vid eventuell flytt från Hammarby Sjöstad? (Källa: Författarens sammanställning baserat på intervjuerna)

Bland de som inte vet om de kommer att bo kvar är det ofta bristen på skolor och barnomsorg, som gör dem tveksamma att stanna i Hammarby Sjöstad. Löser det sig, och man dessutom har möjlighet att byta till en större lägenhet när det behövs, bor många gärna kvar.

6 Diskussion

Den snabba tillväxten av Stockholm stad under 1980-talet fick stadsplanerarna att vända blickarna mot tidigare ratade industriområden, i detta fall södra Hammarby hamnen, som nya möjliga platser för stadens yrkesarbetande barnfamiljer. Tanken var att platsens närhet till innerstadens city skulle minska transportsträckorna mellan hem och arbete. Därför ville Jan Inghe-Hagström lägga fokus på att skapa ett område som hade både förortens och innerstadens kvaliteter med en utformning som skulle göra det attraktivt att leva i Hammarby Sjöstad med barn. De stora och sammanhängande innergårdarna och mycket begränsade biltrafik skulle bidra till en säker miljö för barnen. Det skulle skapas en väl fungerande offentlig service med både barn- och äldreomsorg med flexibla byggnader och stora utemiljöer med plats för idrottsanläggningar och lekplatser. Både kulturlivet och den kommersiella servicen skulle också ges stort utrymme. Allt som invånare av den nya stadsdelen kunde tänkas vilja ha skulle finnas i närområdet.

Till en början visade det sig dock svårt att få politiker och entreprenörer intresserade av projektet då det skulle krävas stor finansiering för att sanera marken innan själva byggandet kunde ta fart. Detta ändrades då möjligheten att få bli OS-stad år 2004 sågs som ett attraktivt mål för att sätta Stockholm på kartan som en föregångare inom miljöteknik. I processen att omarbeta de ursprungliga stadsplanerna för Hammarby Sjöstad gjordes avkall på det barnperspektiv som den tidigare utformningen hade haft. Platserna för barn, både inomhus och allra mest utomhus, minskades ner radikalt. Byggentreprenörerna ville gärna se att det skulle vara en äldre generation utan barn som skulle vilja investera sina pengar i mer lyxiga bostäder med närhet till vatten. Politikerna gav investerarna stora möjligheter att påverka utformningen av området. Detta för att hela planen för Hammarby Sjöstad skulle kunna genomföras. Därför hade politikerna inte några större invändningar mot att barnens platser minimerades i området. Miljötekniska lösningar för ekologisk hållbarhet fick större utrymme än vad som var tänkt från början. Tyvärr fick

tankar om hur den sociala hållbarheten skulle uppnås stå tillbaka, vilket redan väcker invånarnas irritation.

Idag vet vi att den stora gruppen nya invånare som såg Hammarby Sjöstad som ett attraktivt område att bosätta sig i var barnfamiljerna. Inte olik från hur historien har visat att det alltid är barnfamiljer som söker sig till nya bostadsområden.

Hammarby Sjöstads invånare är människor som är stolta över att bo i sin stadsdel, och i de flesta fall trivs utmärkt. De har valt att bo nära Stockholms innerstad, huvudsakligen för att undvika långa pendlingsavstånd. Idag är trafikproblemen i Stockholms storstad ett växande problem och i takt med att Stockholm växer förvärras trafikproblemet för varje dag som går.

Barnfamiljer utgör en grupp i samhället som har ett pressat vardagsschema där inga marginaler ges för förseningar i transporten till och från arbetet. De som har möjlighet försöker förbättra sin situation genom att förkorta sina reseavstånd mellan hem och arbete så mycket som möjligt. På så sätt kan stressen över att hantera ett kravfullt yrkesliv och ändå försöka ha ett harmoniskt familjeliv minska.

För de barnfamiljer som har valt att bosätta sig i Hammarby Sjöstad har närheten till staden varit ett viktigt argument, men de flesta människor har också en förståelse för hur viktig naturen är för människan. Därför har många av barnfamiljerna tyckt att närheten till Nacka naturreservat kan ge deras familjer det bästa av två världar, stad och landsbygd i ett område.

Detta stämmer väl med de visioner Jan Inghe-Hagström hade i sin första vision av Hammarby Sjöstad. I denna vision hade barnfamiljerna en given plats och detaljplanen visar på kunskap om de behov som barn har. Detta utan att en BKA hade genomförts. Om den här typen av analys hade genomförts hade det funnits ett starkare dokumenterat argument att sätta emot de marknadsintressen, som fick större makt vid revideringen av detaljplanen inför planering av Olympiska spelen i Hammarby Sjöstad.

Att släppa in vinstdrivande aktörer i stadsplaneringen kan få förödande konsekvenser om det inte finns tydliga riktlinjer och krav som främjar en god samhällsplanering för invånarna. I Hammarby Sjöstads fall har detta lett till att barnen kan ses som förlorare medan de olika byggbolagen är de stora vinnarna. I sin strävan att maximera sina vinster har sådant som är väsentligt för barn fått en låg prioritering. Detta gäller framför allt att man har hållit igen på byggnation av skolor och förskolor, liksom platser för barn i utemiljön. Det kan tyckas att det finns gott om

vackra promenadstråk utefter vatten i Hammarby Sjöstad, vilket man som vuxen värdesätter enormt. Detta är dock av mindre betydelse för barn som behöver stora områden med variation i både topografi och underlag för att utveckla sina sinnen. De måste kunna röra sig fritt, undersöka sin omgivning och testa sina gränser, för att kunna växa upp och bli välfungerande vuxna.

Ett sådant område finns inom Hammarby Sjöstad och det är Ekbacken, en svunnen rest av den natur som fanns för mycket länge sedan i området. Det var knappt att Ekbacken överlevde kraven på att förtäta området ytterligare med fler bostäder. I sista stund räddades Ekbacken från utplåning, dock inte för barnens behov. Nej, det var den lilla bredbandade ekbarksbocken, som lever i de gamla ekarna här och skulle utplånas om skogen försvann, som satte stopp för exploateringen. Tänk att det inte räckte med att barn behöver någonstans att få leka fritt. Idag är alla glada över att Ekbacken fick vara kvar, inklusive politikerna som nu gärna vill skydda fler naturområden i hela Stockholm. Även om Ekbacken är en oas i Hammarby Sjöstad är den inte tillräcklig stor för att rymma alla barn som bor här, och många av barnen har ganska långt att gå till den för att platsen ska bli ett naturligt val. Det skulle helt enkelt behövas fler små naturområden i Hammarby Sjöstad för att alla barn skulle få sina behov tillgodosedda.

Det som föräldrarna i Hammarby Sjöstad har varit mest besvikna över är att det ständigt är en brist på skolor och förskolor i området. Detta skapar en enorm stress bland barnfamiljerna och detta kan leda till att man fattar beslutet att flytta från området. Det är viktigt att skolor och förskolor finns nära hemmet. Det skapar sociala band till området, och tryggheten ökar om man känner sig förankrad i det område som man bor i. Detta är en viktig faktor för att social hållbarhet ska kunna bli möjlig i ett bostadsområde.

Allt eftersom efterfrågan ökar för skolor och förskolor försöker man hitta olika lösningar medan man bygger utan att ge avkall på antalet bostäder som byggbolagen vill sälja. Naturligtvis blir det barnens platser som får stryka på foten. Ska vi verkligen acceptera att barnen ska bli förvisade till inhägnade takterrasser i brännande sol, eller minimala gårdar med gummiastfalt och konstgräs i bästa fall. Det är inte korta dagar barnen tillbringar i dessa miljöer då dagens föräldrar ofta inte har råd att arbeta deltid för att få ekonomin att gå ihop. Ska föräldrarna dessutom behöva ha dåligt samvete för att barnen är hänvisade till rastgårdar som de själva inte skulle stå ut en minut i?

Hade då dessa allvarliga brister gått att undvika om en BKA hade genomförts för Hammarby Sjöstad i början av planeringen? Ja, det tror jag. Argumenten mot

detta har varit att det är svårt att få en korrekt befolkningsstatistik för ett nytt område som ännu inte är byggt, och att det ännu inte finns invånare i området som kan uttala sig om att bo i det nya bostadsområdet. Det finns dock en grundläggande tanke att en välfungerande stad bygger på ett flergenerationsperspektiv. Detta är viktigt att beakta i stadsutveckling för att skapa dynamiska och levande miljöer. Med detta som utgångspunkt bör stadsplanerare och politiker ha en ganska tydlig bild av hur många barnfamiljer det krävs i ett bostadsområde för att uppnå en bra befolknings mix.

BKA:n för Henrikdalshamnen tar upp problemet med att genomföra en sådan analys för ett område som ännu inte har byggts. Där efterlyser man nya metoder för att kunna göra rätt från början. En variant är att man ser till att skolor och förskolor blir naturliga samarbetspartners i samhällsplanering. Det skulle gå att införa ett system i undervisningen där barn får komma till tals om sin fysiska miljö. Den information man får från barnen skulle kunna användas i planeringen av nya bostadsområden. Nästa steg i processen är att de byggförslag som presenteras för invånarna också görs förståeliga för barn, och att man har speciella visningar för alla åldersgrupper av barn för att samla in deras synpunkter. Detta skulle kunna vara första steget i en analys, som sedan naturligtvis måste följas upp i nya intervjuer med de barn som har blivit invånare i det nya bostadsområdet. På så sätt skulle risken att upprepa de misstag som har gjorts i planeringen av Hammarby Sjöstad minimeras. Dessutom skulle vi fostra våra barn till att bli medvetna medborgare i en stark demokratisk anda.

Referenser

- Barnombudsmannen, (2014). Barnkonsekvensanalyser - Uppnå kvalitet i beslut som rör barn och unga. Faktablad nr 2 om barnkonsekvensanalyser.
http://www.barnombudsmannen.se/Global/Publikationer/Faktablad/Faktablad2_oppna11.pdf
- Björklid, P (2007) *Barnkonsekvensanalys – erfarenheter och visioner. Vägverksregionernas Barnkonsekvensanalyser – en process utvärdering*. Lärarhögskolan i Stockholm
- Bodén, Å. och A. Ericson (2002). Områdets historia. In Boden, Å (Ed.). *Boken om Hammarby Sjöstad – BoStad02*. Stockholms Stad. Gatu- och fastighetskontoret. sid. 8-14
- Boverket (2013) Planera för rörelse!
<http://www.boverket.se/Global/Webbokhandel/Dokument/2013/planera-for-rorelse.pdf>
- Bryman, Alan (2011) *Samhällsvetenskapliga metoder Upplaga 2*. Liber, Stockholm
- Cederquist, B. (2013) Intervju i *Nacka-Värmdö Posten*, 1 oktober 2013.
- Egelius, M. 2002. Bostadsbyggandets villkor. In Boden, Å (Ed.). *Boken om Hammarby Sjöstad – BoStad02*. Stockholms Stad. Gatu- och fastighetskontoret. sid. 73-76.
- Giuliani, M. V. (2003). Theory of attachment and place attachment. In M. Bonnes, T. Lee, and M. Bonaiuto (Eds.), *Psychological theories for environmental issues* (pp. 137-170). Aldershot: Ashgate.
- Green, A. (2006). *Hållbar energianvändning i svensk stadsplanering—Från visioner till uppföljning av Hammarby Sjöstad och Västra Hamnen*. Doktorsavhandling vid Linköpings Universitet.
- Inghe-Hagström, J. (2002). Projektets framväxt. In Boden, Å (Ed.). *Boken om Hammarby Sjöstad – BoStad02*. Stockholms Stad. Gatu- och fastighetskontoret
- Johansson, J. (1991) Intervju med Jan Inghe-Hagström. *Arkitekturtidskriften KRITIK* #6, juni 2009, Analys förlag
- Kallstenius, P(2010) *Minne och vision. Stockholms stadsutveckling i dåtid, nutid och framtid*. Bokförlaget Max Ström, Stockholm
- Karlsdóttir, K. (2012) *Children in their local everyday environment - child-led expeditions in Hammarby Sjöstad*, Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, Natur, hälsa och trädgård, Magisterprogram Alnarp, SLU.
- Larsson, T. (2003), *Värderingsunderlag för barnkonsekvensanalys. Utgångspunkter för utveckling av barnperspektiv i planeringsunderlag*. Publikation 2003:37 Vägverket
- Lenninger, (2012) I Stockholm får inte barnen plats. *Tidskriften Stad*, nr 2, 34-37, september 2013, Malmö
- Lidbrink, J. (2010), Skolgårdar i stadsmiljö. Utformning, nybyggnationer och utrustning. Studie av fem skolgårdar inom Stockholms stad, pm, Stadsbyggnadskontoret,

- planavdelningen, juni 2010
- Nordin, S. (2014) <http://stennordin.se/2014/05/13/tre-nya-naturresevat-i-stockholms-stad/>
- Nordström, M (2005) Platsintressets skiftande innebörder för barn under uppväxten (kap 9) i Johansson M & Küller M (Red.), *Svensk miljöpsykologi*, Lund: Studentlitteratur
- Nordström, M. (2012), "Ingen kan kräva att någon gör en barnkonsekvensanalys", *Movium Magasin* 4, 2012
- Nordström, M (2013). Barnkonsekvensanalyser – ett steg mot barnvänligare städer och bättre stadsplanering. *Tidskriften PLAN*, nr5-6, 20-23, 2013, Stockholm
- Mårtensson, F (2004). *Landskapet i leken, En studie av utomhuslek på förskolegården* (Doktorsavhandling) Agraria 464, Institutionen för landskapsplanering, Alnarp, SLU.
- Saracco, S och L. Strandlund (2012). *Barnkonsekvensanalyser – hyllvärmare eller faktiska trafiksäkerhetsåtgärder för barn*. Trafikverket.
- Stockholms stad (2012). Stadens och nämndernas arbete för att säkerställa att FN:s barnkonvention tillämpas, Nyheter från Stadsrevisionen 20 september 2012, på www.stockholm.se
- Stockholms stad (2012). Kultur i ögonhöjd – för, med och av barn och unga. Strategisk plan för barn- och ungdomskultur i Stockholm 2009-2012. Beslutad i kommunfullmäktige 2009-04-20. www.stockholm.se
- Stockholm stads budget (2014), på www.stockholm.se
- Stockholms stadsbyggnadskontor (1991). *Hammarby Sjöstad – fördjupning av översiktsplan*. TK, Uppsala
- Stockholms stadsbyggnadskontor (1996). "Program för detaljplaneläggning" av Hammarby Sjöstad.
- Stockholms stadsbyggnadskontor (1997). Områdesprogram Södermalm SBK 1997:7 11-13
- Stockholms stadsbyggnadskontor (2002). Sociotopkarta för parker och andra friytor i Stockholms innerstad – om metoden, dialogen och resultatet.
- Stockholms stadsbyggnadskontor, (2006). Barnkonsekvensanalys för del av Henriksdalshamnen 2006-04-03
- Stockholms stadsbyggnadskontor, (2013). Planbeskrivning. Detaljplan Lugnet etapp III Hammarby Sjöstad, Stockholm Dnr 2012-11791

Appendix: Intervjuguide

1. Man/Kvinna?
2. Hur länge har ni bott i Hammarby Sjöstad?
3. Var i Hammarby Sjöstad bor ni?
4. Vad fick er att välja att bosätta er i Hammarby Sjöstad?
5. Hade ni barn när ni flyttade till Hammarby Sjöstad?
6. Om ja, hur gamla var de?
7. Var bodde ni innan ni flyttade till Hammarby Sjöstad?
8. Vad är det bästa med att bo i Hammarby Sjöstad?
9. Är det något ni saknar i Hammarby Sjöstad?
10. Hur tycker ni utomhusmiljön i Hammarby Sjöstad fungerar för barnen?
11. Kan ert barn röra sig på egen hand i närområdet, och vid vilken ålder fick barnet börja göra det?
12. Tror ni att ni kommer bo kvar i Hammarby Sjöstad om fem år?
13. Om inte, varför och vart tror ni att ni flyttar?